

Микола ВОРОБЕЛЬ

СПОГАДИ
ДІВІЗІЙНИКА
З ЛЕМКІВЩИНИ

Микола Воробель

СПОГАДИ
ДІВІЗІЙНИКА
З ЛЕМКІВЩИНИ

Львів
Євросвіт
2009

ББК 63.3(4 Укр)

Р 69

Воробель Микола. Спогади дивізійника з Лемківщини/ Упорядники:
Стелла Миронченко та Сергій Треус. – Львів: Євросвіт, 2009. – 112 с.

ISBN 978-966-8364-35-8

Спогади вчителя української школи з м. Брадфорд (Велика Британія),
Миколи Воробель, уродженого в селі Одрехова на Лемківщині, учня,
студента, юнака, дивізійника є цікавими своєю безпосередністю викла-
дення подій, і баченням свого місця та ролі простої людини, українського
патріота, у вири Другої світової війни.

Друк споминів здійснено на кошти Марії Воробель.

ISBN 978-966-8364-35-8

© Євросвіт, 2009

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ВІД РЕДАКТОРА

Дорогий читачу! Маємо велике щастя, що ще одна біла пляма на мапі Лемківщини зникає. Запропонована книжка – спогади Миколи Воробеля, який є родом із Одрехової, що на Лемківщині, розкриває нову сторінку історії боротьби українців за свою незалежність. Можна лише щиро подивуватися і захоплюватися тими, хто попри свій молодий вік, без жодного вишколу, без вагань йшли у війни, і, що, найголовніше, добровільно. Це свідчить про те, що націю, яка володіє таким багатством – самовідданих, готових пожертвувати заради волі своїм життям, людей, ніколи і ніхто не зможе здолати.

Ці молоді патріоти, за короткий час ставали дорослішими і мудрішими на десять років. Розповідь М. Воробеля про цей бурений період його життя, написано дуже легко і з такою правдивістю, що Читач мимоволі переноситься на терени Лемківщини і стає поряд з цим відважним, розсудливим та з почуттям гумору юнаком. Найбільше вражає те, що Воробель добре усвідомлює, яка загроза чекає на Україну від обох фашистських режимів – гітлерівського та сталінського. Безумовно, треба мати велике щастя боротися за Україну і залишитися живим, аби й надалі своїм прикладом показувати всім нескореність українського духу, і ще довго працювати на благо рідної Вітчизни, хоча вже й поза її межами.

Розповідь М. Воробеля обірвана на найвищій ноті, коли здавалось ще трішечки зусиль, і Читач пройде разом із автором ціле його геройче життя.

Маю надію, що книжку М. Воробеля “Спогади дивізійника з Лемківщини” особливо тепло зустріне молодь та історики.

Іван Щерба,
професор Львівського національного
університету імені Івана Франка,
доктор фіз.-мат. наук

ПЕРЕДМОВА

Одним з найбурхливіших періодів існування людства стало ХХ сторіччя. Зникали та створювалися імперії та країни, об'єднувалися та розпадалися мілітарні сили різних держав. Революції перемагали та з'їдали свої дітища. Ідеї завоювали людські маси і пропадали в нікуди. З'являлися та щезали герої, нишилися святині, й знову лжепроповідники завоюували мільйони, ставали ідолами, а потім ніким і нічим.

Але у всіх цих процесах була присутньою одна деталь – усе робилося людським розумом, руками.

І тут слід осмислити, як ми вивчаємо чи сприймаємо історичні події. Глобально, стратегічно, чи через висвітлення життя однієї людини?

Вважаю, що одні й ті самі події, виглядають зовсім по іншому, якщо їх розглядати не через стратегію, а через життя та дії простої людини, гвинтика у величезному маховику історії.

Водночас ця людина має своє бачення, свої плани, переслідує свої цілі. І не завжди стратегічна мета людини та її керівників співпадають.

За таких реалій головне солдатові зберегти людську гідність, не відректися від моральних та християнських цінностей.

Як вдалося це зробити українському патріотові Миколі Воробелю судити Вам.

Коли ви вмирали, вам дзвони не грали,
ніхто не заплакав за вами.
Лиши в чистому полі ревіли гармати
і зорі вмивались слозами.

Тут є мої спогади, пишу про мою “війну”. Вона хоч може виглядати не така важна, але як учив мене мій покійний дід, ніколи не давай себе понизити, бо ти не є невільник. Я є гордий, гордий за свою національність, бо не гірша від інших, тому ніколи не дозволю, нікому не дозволю її зневажкати.

Цілком зрозуміло, що молодь не цікавиться історією, бо це було вигідно для більшовиків. Бо хто знає, хто він є, хто його батько та мати, хто був дід та прадід, з того трудно зробити яничара.

Я був у дивізії, я ніколи це не заперечував. Але чому я був та де був, про це мало хто знає. Щоб про це написати, то мушу повернутись до 1939 року – початку війни.

Був гарний день, це була неділя, докладно не пригадую, що я робив. Пригадую, що стояв на горі й дивився на сусіднє село Босько, куди переїжджали колони війська. Це було німецьке військо, докладно як воно виглядало я не міг сказати, бо відстань була 5 км, але я завважив огонь. Спершу невеликий, а згодом почало здаватися, ніби горіло село.

Другого дня ми довідалися страшну новину – німці розстріляли О. Т. Величка і 18 людей коло церкви за те, що якийсь поляк стрілив до них. Це був лише початок німецького панування. На другий рік я пішов до учительської семінарії, у гуртожитку стрінув різних студентів. Тут були студенти, що їх поляки викинули зі школи, інші, які воювали 1938 року на Закарпатській

Україні, з Холмщини, Перемишчини, Сяниччини, навіть здалекої Волині. Тут я вперше завважив розкол в УОН, більшість молоді стала на бік С. Бандери. Навесні 1942 року заарештовано двох Михайлів Федаків, учнів третього курсу (в гуртожитку була чутка, що це робота мельниківців). Дали їх до “бавдінству” у Новому Санчі і заледве вдалось директорові семінарії викlopotati їхнє звільнення (обидва згодом відіграли важну роль у боротьбі УПА на Лемківщині (один як сотник, другий як провідник Короснянщини).

Зближався кінець шкільного року, а також наближався час мені йти до “бавдінству” (будовляна служба). Я постановив, що до “бавдінству” не піду. Наступного року я переїхав до Самбора на навчання. Я думав, що в Самборі поліція українська, то може мені якось вдастися уникнути “бавдінста”, поки докінчу навчання, бо на Лемківщині була поліція польська.

У 1943 році на весну оголошено набір до дивізії, до школи прийшла делегація з колишніми старшинами: Бізанцом (німцем, колишнім українським старшиною) та представником Головатим, і стали нас навовляти, а то і погрожувати, щоб йшли до дивізії (п. Головатий дозволив собі на такі слова: “Кріс, мотика, лопата або куля від власного поліціянта”.

Все одно зголосилося мало, і то не всі пішли. 1943 рік добігав до кінця, нас уже виганяє німota з третього гуртожитку, коли ми отримуємо (нас було двоє з Лемківщини) покликання до “бавдінству”. Полячня і тут нас знайшла, а ми ці картки повернули, бо мое прізвище було не Воробель, а Врубель, а другого замість Ігор – Ігор, отже, ми відмовилися. Перейшли ми до іншого гуртожитку, наш клас став меншати, спершу хлопців, а тоді й дівчат стало менше. Дороги ставали забиті

валками втікачів, німці гнали цілі стада худоби та табуни коней.

Одного разу пішло нас четверо на ярмарок купити щось з'їсти. Вертаючи назад, на ринку ми попали в саму середину, коло жидівської больниці, де розстрілювали сімох чоловіків-закладників. Прикро будо дивитись.

Після Нового року нас вигнали зі школи і гуртожитку, для школи знайшли сяке-таке приміщення, а живи, де хочеш, кухня була коло церкви. З кухні ми одержали обід, літру кави та кусень хліба, це мало бути на вечерю і сніданок, але, звичайно, "зникало" з обідом. Гірше було з мешканням, бо все забирало військо і вже з другого нас вигнали. На щастя, трапилось нам помешкання коло церкви – Церковний пляц, 16. Мене це дещо дивувало, але не питуючи свого друга, з яким ми разом мешкали, я додав один і один і вийшло два. Мій друг мав брата Василя, котрий воював на Закарпатті, де попав у полон до мадярів. Мадяри передали його німцям, був у батальоні "Нахтігаль" у сотні Шухевича, тоді воював на Білорусі, а тепер жив у Львові. Нашої господині чоловік також був у Львові, у якихось "веркшуцах" (охрана фабрик). Господиня мала малу дитину і дуже боялась бомбування. Ось як ми опинились на помешканню (Василь пізніше згинув в околиці Львова).

Наприкінці квітня я достав нове покликання до "бавдінству", тим разом уже до школи. У покликанні було також зазначено, що якщо я не зголосуєсь до Дрогобича, то мене зловлять і розстріляють, в разі якби мене не зловили, то родину заберуть до концтабору. Якраз за кілька днів поліція застала нас усіх у школі. Забрали моого співмешканця до Старого Сам-

бора, мені вдалось викрутитись, бо я ще мав пару день до зголошення. І коли німець спитав, чи я піду, я відповів:

— Певно що піду, це ж мій обов'язок.

За тиждень Василь викрав моого друга зі Старого Самбора. Я боявся, що мене можуть зловити. Фронт був уже недалеко, тому мене можуть кинути на фронт копати окопи, чи якісь інші роботи. У той самий час нас почала відвідувати делегація від "Юнаків" (проти летунської артилерії), обіцяли все, що їм на думку спадало, тільки аби записатись. Сварив і директор школи І. Мартинець, головне, нас старших. Він казав, що через нас не хочуть молодші писатись. Він був мельниківець і дуже поперав німців. До "Юнаків" мали брати від 15 до 17 літ, а брали навіть молодших без згоди батьків. (Наймолодшого, що я стрічав, то був Кульчицький із Перемишля).

Поїхав я додому, щоб порадитись. Кажу до батька, яка справа зі мною (бо дотепер він нічого не знав, я не хотів, щоб у дома журилисся). Кажу:

— Мені загрожує "бавдінст", а я не думаю туди йти, піду до німецького війська. Німці не будуть вас чіпати, але прийдуть більшовики і будете мати клопіт. Є ще третій вибір — це піти до УПА, але до УПА невишколених тепер не приймають. Що мені робити?

— Роби, що хочеш, — була відповідь моого батька.

Нелегка була подорож до Самбора, я раздумував, що мені робити. Маючи трьох внуків у концтаборі та кузина десь в Австрії, мені ніяк не хотілось йти до війська. Але приїхавши до Самбора з друзями, ми почали (нас було шестero) обговорювати нашу ситуацію і вирішили, що якщо вишкіл буде в Закопані або в Переворську, то можна буде ризикувати, і коли діс-

танемо якесь посвідчення для родичів, що ми при війську, а тоді повтікаємо.

Коли приїхали німці, ми стали домагатись, щоб вишкіл був у Закопані або в Переворську, на що ні-маки радо погодились. Записуючись, ми попередили молодших, щоб не записувались, а щоб поїхали додому і спитали батьків, що їм робити. Німцям це не дуже подобалось, директор школи не хотів повірити, що ми записалися. Коли я показав йому кусень паперу, на якому написано мое прізвище, він з радості мало що не обняв мене.

— Але я не вірю все ж таки, що Михайло Піщора і Степан Романко поїдуть, — сказав він.

Так воно і було. Коли прийшлось їхати, з шістьох було нас лише трох, бо третій Василь Кузан, не мав де ночувати в Самборі і поїхав до Львова, звідти той самої ночі був висланий до Франції як звичайний робітник будувати оборонний вал проти англійців. Він утік звідти до французьких партизанів, дістався якось до Англії, де був при війську чотири роки.

Іхало нас трох з семінарії: я, Ігор Мірецький, рожений у Тарнобжегу, Польща, та Едвард Бродецький з Білої Підляської на Підляшшю. Прийшов прощати нас і наш директор І. Мартинець, він поцілував кожного та сказав:

— Хлопці, не журіться, я вам вишилю “крізематуру.

Це означало воєнне свідоцтво зрілості, бо нам ще бракував один рік до матури. Але як змінився, коли по війні написали до Мюнхена, то він навіть не відповів на листа. Та ж він з фашистами не мав нічого спільногого.

Ще їхав з нами син п. Головатого, мамця йому приготовила великий кошик харчів і просила нас, щоб

уважали на Ігорчика, ми подивилися на кошик і радо погодились. Приїхали до Львова, на поїздовій станції тисячі чоловіків – від 10 до 50-річних, деякі без сорочок, а інші босі, так як їх зловили. І нас запхали в ту масу людей і почали ділити: одних до “Юнаків”, других – до дивізії, а третіх, ще замолоді або застарі, – до Німеччини на роботу.

Мене і Є. Бродацького приділено до дивізії, але я перший утік позаду групи до “Юнаків”. Є. Бродацький зробив те саме. Тої ночі ми переспали в якісь школі недалеко станції, а ранком – на потяг і – в дорогу.

Я продовжував свою історію, хоч вона не є аж така цікава, але я думаю, що вона дасть образ із переживань молоді під час війни. Війни не нашої, бо тут жодна сторона не боронила нашого рідного краю, а поневолювала.

Зі Львова виїхали ми раненько, десь коло 7 або 8 години. Був гарний сонячний травневий день. У потязі панувалатиша, ніхто не промовив ні слова. Поминувши Перемишль, я підійшов до вікна і дивився на південь. Там на віддалі 30 км було мое рідне село Річка, а на таку віддалю я не міг бачити. На думці весь час було запитання: чи вдасться мені втекти? Приїхали ми до Неполоміце, а радіє на станцію Неполоміце, віддалену від містечка 4 або 5 км. (Неполоміце вдавнину було граничним містом на заході Київської Держави). Положене над рікою Віслою, яких 40 км на схід від Krakova.

Нам у Самборі німці обіцяли, що вишкіл буде в Переворську або Закопані. Уже тоді німці добре знали, де нас будуть висилати. Отже, це була брехня, щоб нас заманити зголоситись до “Юнаків”. Примаршували ми до міста, нас розмістили у школі, але кухня

для нас була аж з другого боку міста у військових кошарах. Деякі наші провідні люди пишуть, що всіх "Юнаків" було 10000. Я не знаю звідки вони беруть ту інформацію, бо в самих Неполоміцах було майже 5000, у той самий час були табори у Переяславську, Кошицях, Тропав, Єгер. Це табори, про які ми чули, я певний, що їх уже було більше.

Щодо віку "Юнаків", то як казали німці, що до "Юнаків" можуть голоситися хлопці від 15 до 17 літ. Їм гарантовано науку та для родини забезпечення. Голоситись могли тільки за згодою батьків. Насправді нічого такого не було, наймолодшого, що я стрів, був Кульчицький, котрий мав 12 років. Багато хлопців було з-під фронтової зони, у той час із Бучаччини, Рогатинщини, Бережанщини, котрі були забрані примусово. Були хлопці із Львівщини, Лемківщини, а також із Дніпропетровщини. Із забезпеченням родин ситуація залишилася стара, жодних посвідчень ми не отримували.*

Вишколу ми майже не мали жодного, зате їздили на недалеке воєнне летовище, де звозили бомби і складали їх відповідно до їхньої ваги. Мене приділено на роботу, де мундирували, так що я мав нагоду сховати мое убрання. Я ввесь час думав про втечу, тільки вагався, щоб не було заскоро.

* В Юнацьку службу набирали не тільки українців. Юнаків інших національностей було: литовців – 1000 хлопців і 200 дівчат; латишів – 5000 хлопців і 200 дівчат; росіян – 10000 хлопців і 4000 дівчат; білорусів – 3000 хлопців і 200 дівчат; естонців – 1000 хлопців і 100 дівчат. До того ж, у службі задіяні були ще араби, бельгійці, голландці, греки, італійці, угорці (майже 50 тисяч), фланандці та французи (від упорядника).

Вибрали нас старших (16, 17 років), ми пройшли лікарський огляд. До нас долутили ще групи з Пере-вторська і група, здається мені, що з Румунії або Ма-дярщини. Хлопці переважно з Дніпропетровська вийшли на середину літа і казали нам тут ждати. Було це над вечір, над ранком ми відійшли на станцію і від'їхали до Krakova. У Krakovі відбулась якась дефіляда, ми перемарширували перед небіщиком губернатором Франком (згодом його засудили в Нюрнберзі як воєнного злочинця). Видко, що ми марширували добре, бо за це дістали по півкіло цукерків і кусень солонини.

Звідтам ми пішли на поїздову станцію, тут до нас долутило п'ять кандидатів та підстаршин із української дивізії. Вони закінчили підстаршинську школу, а тепер прислали їх до нас на практику. Питаемо їх:

– Куди нас везуть?

Відповідають нам, що вони не знають. Приїхали ми до Відня, тут ми заночували в арсеналі. Рано наші підстаршини десь розповідали, що ми їдемо до Мальти. Між нами було досить молоді, що ходили до середньої школи і знали, що Мальта є на Середземному морі, та що там є англійці. Я був думки, що ми не вишколені й нас не можуть скинути на Мальту, хіба так для якоїсь хитрої, щоб змилити ворога. Але це завеликий кошт, і я думаю, що німці на це не підуть, а мусить бути якесь інше вияснення.

Воно прийшло, коли ми минули Клягенерурт і Віллях, бо більше відгалуззя потягу на південь не було.

Так ми зайдали до міста Шпіталь. Тут ми вийшли з потяга і сіли на автобус, що мав велику піч ззаду. Нас також повідомили, що в горах є село Мальта, куди ми прямуємо. Перевіз забрав трохи часу, хоч автобус

мав причеп, він не міг усіх забрати. Зі Шпиталя до Мальти майже 40 км. Саме село положено в долині ріки Мальтабах, оточене з трьох боків скалистими горами, височина доходить до 3355 м.

Наш табір був розміщений майже під водоспадом по правому боці долини вище від села Мальта. Табір був взірцевий, один із найкращих, в якому я був. Воно й не дивно, бо він належав до “Гітлерівської молоді”. Комендантром був якийсь високий старшина з “Гітлерівської молоді” (вони мали ранги свої), називався Шіле. Його заступником був підстаршина СС у ранзі старшого сержанта (він стратив праву руку на фронті). Підстаршина першої роти був вже старший віком Шарфірер (це була так звана “мертка ранг”, вища від сержанта, але далі він не міг авансувати). Дуже добра людина. Він своїй роті все казав співати “Ми українські партизани”. Це тому, що він попав у полон до українських партизанів за фронтом, а ті його перевели через фронт. (У своїй роті мав двох партизанів з Волині). До помочі мав українця, кандидата на підстаршину, Дибу.

У другій роті, де був я командиром, був придуркуватий СС сержант Бахмаєр, а до помочі були українці Володимир Токар – званий нами “підлизайко”, бо коли німець-підстаршина витяг із торби фотографічний апарат, то він ніс скоренько торбинку, дуже перся бути переводчиком.

Другий був Мигаль, цей був чесною людиною. Третя рота також мала командира німця, сержанта Маєра. Це була добра людина, все був сумний, бо його брати всі загинули на фронтах. До помочі мав Кільчицького і Смука.

Як я вже писав, табір був взірцевий, по 20 осіб у кімнаті, один — на долині, другий — на горі ліжка, по два коци і простирава на ліжку. Коли стелилось ліжко, то треба вирівняти дошунок на долоню білого з обох боків. Харчі непогані, але нам виглядало замало, бо ми були в горах, що звичайно додає апетиту. Найгірше, що нам давалось взнаки, — це муштра, бо зброї ми не носили. Отже, не було що робити, тільки мушту, і так відбувалось все бігом від шостої години ранку до шостої вечора, все бігом.

Розривкою було, коли тебе призначали йти по молоко, але не для всіх. Йшлося так: бляшану 10-ти літрову банку як наплечник бралось на плечі, звичайно виходилось десь о другій годині по обіді. Пройшовши яких 150 м, ти опинявся перед скалою, як стіною, в якій були вироблені діри на ноги. Посередині тих дір була протягнена линва, дещо скоса. Отже, треба було брати ту линву поміж ноги, і так тримаючись руками за линву і ступаючи ногами в діри, лізти догори. Коли вилізти на гору, та подивитись на долину на табір, то наші бараки виглядали, як коробки із сірників, а хлопці, як мурашки.

Дальша дорога була вже легша, тільки треба було уважати, щоб не зрушити каміння, бо це могло б спричинити аваляндж. Тут на горі, понижче снігу, паслись корови. Їх виганяли навесні, а зганяли пізно восени. Я був там тричі, але ніколи нікого не бачив, тільки одного українця з Зеленого Клину. Мама йому все розказувала про Україну, але він не вірив її. Коли як Бог йому допоможе вернутись у рідні краї, але то ж буде вже не Зелений Клин, а мамина рідна Україна. Тут він доглядав і доїв корови, сумував за Україною. Що з ним сталося, не знаю, а хотів би знати. Коли

так взяти міру віддалі на мапі (карті), то віддалі не буде більше як 3 км, а зайти туди забирало понад 3 години, до гори. З гори на долину з 10 літрами молока забирало багато довше (це ще залежно від погоди). Дуже часто, коли хлопці з молоком прийшли над скалу, де була линва, відмовлялись злазити на долину. В такому разі іншим лізти знову до гори і забирати молоко, часом треба було помагати ще йому злісти.

Так нами ганяли три місяці, висновок з того був такий: про якусь зброю ми нічого не знали, бо лише раз десь взяли два двоміліметрові фльоберти і наша рота стріляла з них. Чи ж можна було навчитись з того стріляння?

Мали ми також один нічний вимарш до сусіднього міста Гмінд. (Це місто, де під час Першої світової війни згинуло тисячі українців у концтаборі, головне з Лемківщини та Бучаччини, заарештовано, обвинуватих у москофільстві.) На відпочинок ми зайшли до міського парку, де був басейн. Був гарний, соняшний день, у парку зібрались багато жінок та дітей. Деякі хлопці, що мали штанці до купання, пішли плавати. Наш приуркуватий командир дав команду, що всі мусять розібратись і йти купатись. Коли ж йому сказали, що ми не маємо купальних штанців, а тут є багато жінок та дітей, він відповів, що наказ є наказом. Хоч як було неприємно, але хлопці цей наказ виконали. Він думав, що може відмовимось і тоді він зможе нас покарати. Це не був його такий перший дурний наказ.

Наді мною спав хлопець із Бережанщини, звичайний хлопець на погляд, але мало розвинений розумово і дуже повільний. Одного разу, коли ми мали спорт, він надів боксерські рукавиці собі й тому хлопцеві і збив його (видко, що він був тренований як боксер),

а тоді взялись із нашим підлізнем Токарем пхати у ріку. Після вправ вечором я назвав Токаря “останнім дурнем” перед всіма хлопцями кімнати, чого він не міг мені пробачити.

Яка користь з того вишколу? Дуже мала. Навчились ми дисципліни, слухняності, добре бігати і найважливіше дружності і мовчання. Можливо, що Тобі буде дивно, читаючи це, між нами не було донощиків, щоб не сталося чи що зробив котрий із нас, ти міг бути певний, що ніхто не донесе до німців.

Німці обіцяли багато, та це були лише пусті слова. Наприклад, що ми зможемо продовжувати науку. В практиці, раз на тиждень дві години лекції для неграмотних, ведені учителем Ковальським, котрий прибув десь на половині вишколу і мешкав десь у селі. Але, читаючи книжку професора Зеленого про “Українське Юнацтво”, в нашему таборі Мальті наука відбувалась чотири години зранку і чотири години по обіді. Мені цікаво, коли ж відбувавсь військовий вишкіл. А професор Зелений був відповідальний за українських юнаків.

Далі, чому ж на похороні юнака зі Львова (не пригадую вже прізвища) не було українського священика, а ховав австрійський священик, то я не можу сказати. По книжці професора Зеленого то при юнаках було 18 священиків, але я не бачив ні одного. Навіть професор Зелений дуже журився, що нам не давали цигарок. Але що ми мали тільки по одній сорочці, ніколи не пригадував німцям, також не спітав, чому ми не дістаемо плащі.

За ввесь вишкіл один був вбитий, впав з гори, один поломав руку і один – ногу.

Останній вечір перед від'їздом на вечері хтось заговорив (в їдалні ніхто не смів слова сказати, ні рушити, ні починати їсти, доки останній не сів). Службовий підстаршина вивів нас на полігон робити карну муштуру. Це був фольксдойтер із Румунії, він спеціально замінявся і ми сподівались щось такого. Коли він дав наказ "лагати!", – всі лягли. Але коли він дав команду "біgom!", – ніхто не рушився. Він взявся підносити нас, але коли хлопці почали кричати на нього, він це залишив. Полежавши так якийсь час, ми як гуси повернули до табору. Наш службовий підстаршина пішов до коменданта табору зголосити, а ми стали перед їдалньою і стоямо, чекаємо в ротах, що з того буде. Вийшов командир і каже:

– Я був гордий за вас, бо ви найкращі хлопці, які були тут на вишколі, але я не сподівався, що ви таке потрафите в останні хвилини зробити.

На тому він закінчив, обернувся, відійшов. На тому наш вишкіл закінчився, по півночі ми залишили табір.

Якийсь один місяць перед тим привезли до нас десь майже сорок юнаків, прямо зі Львова, в такий спосіб ми довідалися, що дивізія розбита.

Попрощавшись із табором та селом Мальтою, раненко ми виїхали в дорогу. На другий день в обідню пору ми вже були в місті Потсдам коло Берліна. Наші старшини-німці кудись пішли, а ми чекали в потязі. За яку годину вони повернулись, потяг завернув і покотився вже дещо в південно-східному напрямку (де перед тим ми їхали з півдня на північ). На другий день зранку о восьмій годині ми опинилися у таборі полонених вояків ЧА в Нойгаморі. Пересиділи ми тут цілий день, на нічліг дали нас до кінських стаєн. Рано о восьмій годині нас заладовано до телят-

ників (дотепер ми їздили в потягах), і знову – в дорогу, напрямок – схід з деяким відхиленням на південь.

І знову за два дні вечером, десь майже 11–12 год., ми приїхали до Жіліни на Словаччині. Коли ми вийшли, тут таки на пероні нас поділили по 40 у кожній групі. Було двоє кузинів, здається із Ходорова, і їх розлучили. Один із них спитав мене, чи я б не замінявся з ним, бо він хоче з кузином. Для мене не було різниці, я так думав, і я замінявся. Другого дня, коли я подивився, то здивувався, бо в тій групі, куди я перейшов, були всі чотири друга, але вночі я їх не бачив. Підійшов до нас старшина-українець, високий, здоровий і завів нас до потяга цивільного. Ми знову вирушили в дорогу. Я стояв коло вікна, по другому боці вікна стояв молодик у тих роках, що я. Ми почали розмову. На моє запитання, де він був та куди йде, він відповів просто:

– У лісі, а тепер їду додому, до Раїцьких Тепліц.

Його відповідь заскочила мене, і я без надуми запитав його:

– Що ж ти робив у лісі?

– Я партизан, але більше не хочу бути, – сказав він.

– А чому ж ти мені то кажеш? – відповідаю йому.

– Я думаю, що ви українці і вам можна це сказати, – відповідає він.

– Так, – кажу я, – але не в потязі, бо коли б тут стояв німець, то мусів би тебе заарештувати, а коли б того не зробив, то мене б заарештували. Отже, на другий раз уважай.

Партизан зніяковів, ми оба попрощались, бо вже приїхали на наше місце призначення Літавика Лучка. Тут перебував штаб 14 полку артилерії. На нічліг нас

зavedено до невеликого гаражу, старшина, який нас привів, сказав, що рано маємо зголоситись до полковника Баерсдорфа о 9 год. На другий день рано ми встали, попили кави, дещо обтріпались з пороху, що в дорозі набрався, і пішли до будинку, де містився штаб полку. Вирівнялися по росту і до лінії, яка була на дорозі, а Ярослав Рудавський (тепер інженер), який говорив дуже добре по-німецьки, став з боку як наш "командир", котрий мав зголосити наш прихід. Коли вийшов полковник, подививсь як ми стоїмо, то і ували не звернув на зголосення, а аж двічі обйшов нас навколо і тільки було чути як він повторяв:

— Я, майне йунге. Я, майне йунге (Так, це мої молодці).

Нас дивувало, що в селі стояв штаб полку, але ніде не було видно вояків. По обіді пішли ми за село, під лісок, на вправи. З нами пішло може 20 вояків, це самі старші віком — конері (так ми їх називали). На другий день нас перенесли до школи, рано тільки гудок, ми вже стоїмо, а якийсь дядько вийшов — руки в кишениях, дивиться на нас як на якесь чудо. Вийшов службовець не підстаршина, а звичайний вояк, як розкричався на того дядька. По закінченню тої церемонії питаемо дядька, що той на нього так розкричався. Дядько каже, що він іде на підстаршинську школу.

— Він перестане кричати як поверне, — сказали ми.

— А де є вояки, може в другій частині села? — питаемо.

— Ні, — відповідає дядько, — це все військо, що ви бачите, решта вся по вишколах.

Тепер нам стало зрозуміло, чому наш полковник був такий радий нами. За пару день ми перенеслись до невикінченого ще двійняка. В міжчасі нам дали

зброю, різні кріси, я одержав мадярського, дехто чеського, інші – знову польського. Також для нас прислали мундири, але ми відмовились їх брати через те, що вони були підправлені, зкровавлені і завошивлені, ми їх викинули на подвір'я, і так вони лежали майже тиждень.

Також нам приділено роботу вартувати штаб і всі мости в селі, ходити по селах на патролі і вишколюватись в артилерії, до того нам приділено старшину-німця, без жодних підстаршин. Клопіт почався відразу з перших днів. Він сказав, що ми мусимо співати по-німецьки, а ми відповіли, що ми не знаємо жодних німецьких пісень, це було до обіду. По обіді ми пішли до місцевого кіна, де мали вчити німецьку пісню. За яку годину ми її вивчили і співали, мов соловейки. Він вивів нас на вулицю і командус:

– Пісня.

Ми починаємо української. Тоді він знову:

– Пісня.

Ми знову починаємо української. Ми ж пам'ятали вірш Воробкевича:

*Мово рідна, слово рідне, хто Вас забувас,
Той у грудях не серденько, тільки камінь мас.
Як ту мову може забути, котрою учила нас
всіх ненька говорити, ненька наша мила.
Мово рідна, слово рідне, хто ся Вас стидає,
Хто горнеться до чужого, того Бог карає;
Свої його цураються, в хату не пускають,
а чужій, як заразу, чуму, обминають.*

Так повторювалося кілька разів, але надійшла обідня пора і ми пішли на обід. По обіді він нас випровадив на поле під лісом і знову став продовжувати

з піснею. Ми далі співали українських. Він, побачивши, що нічого не вдіє, наказав заложити газмаски, але він не знав, що наші газмаски мають лише поодинче скло. Наказав нам бігом, наші газмаски скоренъко зайшли парою так, що нічого не видко, біжить один на одного, той в той бік, той проти нього, купа сміху. Тоді він наказав співати, це викликало ще більший сміх. До того ми довели нашого старшину-німця, що він зі злості розплакався. Ми знову постановили його позбутися і така нагода трапилась дуже скоро. Того самого вечора нам передали двох чоловіків ніби партизанів і ми їх тримали в підвальлю (пивниці), постеливши їм дещо соломи, бо це було тільки одне місце незайнятє. Наш командир спав у сусідньому домі, він нами цілком не цікавився, того самого вечора він із перекладчиком пішов до словаків по шнурок і сказав нащо. До півночі на сторожі було 20, а попівночі коло 40 зв'язаних мужчин. Наш "герой" бігав із пістолем у руках навколо дому і кого не стрінув, кричав:

— Руки до гори!

Але уранці він забрав 6 стрільців, казав надіти на кріси багнети і так веде партизанів на прохід. Ми зразу вирішили і двох до штабу, це все зголосили полковникові. Ніхто не знає, що з ним сталося, але він з тої "прогулянки" не повернувсь до нас.

Прислали до нас сержанта-українця Петра Мудрого. Ми з Самбірської семінарії його знали, бо він працював у УДК (Український Допомоговий Комітет), заки вступив до дивізії.

За часів советської влади (першої) він попав до в'язниці, а коли советська армія відступала, НКВД розстрілював в'язнів, він якось впав перший, а на нього попадали інші, так що він дивом врятувався.

Це була лагідної вдачі, дуже спокійна людина. Зараз другого дня прийшов до нас старшина-українець. Ми всі з острахом дивились на нього і сподівались може найгіршого, бо це був старшина, котрий нас забирає із Жіліни, та як ми помилялися! Був це інженер Андрій Гарасовський зі Львова. З початку він нас випробував. Одного разу пішли ми на патролі по селах, це було по півночі. Додому ми вертали вже над ранком, нам прийшлося переходити через невеликий лісок. Він нам сказав йти вперед, а сам залишився з одним стрільцем позаду. Виходимо на другий бік лісу, а ззаду чуємо стрілянину. Підстаршин ми не мали, отже, всі вирішили йти назад по нашого старшину. Зробили ми розстрільну й обережно посуваемось до того місця, де ми залишили нашого командира. Яке було наше здивування, коли ми побачили, хто це стріляє, а наш старшина сміється:

— Я думав, що ви такі молоді, що настрашитесь і будете боятись вертати по мене, але я побачив, що маю діло з вояками, а не з дітьми.

Від того дня все змінилось, він почав з нами говорити інакше на вправах з гарматами, на патрулях і різних заходах. Це був наш батько!

Коли ми приїхали на Словаччину, то нам сказали, що нам не вільно зі словаками, ні до них заходити, ні говорити з ними. Зараз таки по нашему приїзді я дав коц Ігореві Дюкові (з Бережанщини), щоб він пішов і заміняв десь за хліб. Не минуло й години, приходить Ігор з великим хлібом та ще із півлітрою сливовиці. За пару день ми перенеслися із гаражу до школи, а зі школи до дому-двійняка, що був недалеко, де Ігор заміняв хліб на коц та сливовицю. Не минуло й тижня як Ігоря запросили в гості до компанії, пішов і я.

Прийшли ми до хати, нас гарно привітали, в хаті була жінка 45 літ, дві дівчини – Ріта 25 літ і Анічка десь з 20 літ, та два малі хлопці – Рішард десь 6-ти років і наймолодший, вже ім'я не пригадую, з 5 літ. Другий раз прийшли ми, то вже з'явився мужчина 50-ти років. Це мене зацікавило, бо тільки Анічка була подібна до мами (старшої жінки), а більш ніхто, до того в домі було тільки дві кімнати, це кухня і спальня з одним ліжком. Де ж вони всі помістились, бо я не бачив нічого такого, щоб могло послужити за ліжко.

Мужчина старався нас підпогіти, але це йому не вдалось і він запросив нас прийти на другий тиждень, казав, що буде “запіканка”. Ми не знали, що це є, коли він пояснив, що це сливовиця тепла, ми погодились. На другий тиждень, коли ми прийшли, сливовиця була вже готова. Він зразу, щоб пити, та ми помаленьку, щоб вона трохи вистигла (прохолола). Він почав говорити нам за партизанів і хвалити Росію.

Я на це йому відповів:

– Не думай про те, в чому я вбраний, а хто є в тому убрани. Мундир на мені німецький, але я не німець і може ми українці більш ненавидимо німців, як ви, словаки, але не заміняю цей мундир на мундир советський, бо яка ж різниця? Цей німецький, а цей російський, а я хотів би мати український. А тепер ти говориш, що під руськими советами краще, а чому тоді згинуло сім мільйонів українців 1933 року?

Словак зачав викручуватись, а я тоді сказав:

– Якщо ти мені не віриш, то я принесу тобі фотографію зі Львова, що НКВД там наробив, коли відступали 1941 року. Мало того, я приведу тобі свідків, котрі бачили це, а як тобі ще замало, то приведу тобі свідка зі Самбора, котрий чудом врятувався під час розстрілу.

Словак замовк і це був останній раз, коли я його бачив. Іншим разом, коли я несподівано зайшов до хати, то за столом сиділо шість партизанів, господиня представила їх як “фаміліянти”, я тільки посміхнувся, бо тиждень перед тим бачив їх на перехресті дороги. Вони їхали возом, повним соломи, всі сиділи з ногами, звисаючими з воза, ніби готовими до скоку.

Десь у грудні я переходив біля хати і завважив, що в хаті хтось є. Вступив я до хати, Анічка була вдома, але я зачув якийсь шелест зі спальні і відчинив двері. Коло стола стояв мужчина здорової будови, пістоль на столі, кріс спертий о стіл. Найбільше настрашилась, здається, Анічка, бо сказала:

— Це мій брат.

Я лиш подивився на неї, а цей мужчина каже:

— Я партизан, але маю вже досить тої партизанки.

— Добре, але нащо ти приніс це сюди? — сказав я і показав на стіл.

— То забери, — відповідає він.

Я засміявся і кажу:

— А що я мав би робити з тим? Занести німцям і сказати, де я її взяв, тоді заберуть цілу родину до концтабору. Носити два кріси також не думаю, ти приніс це до хати, то роби, що хочеш, але як я прийду на контроль і буде зі мною німець, то я вже не буду говорити так, бо мое життя важніше для мене, як твоє.

Я обернувся і вийшов. Що сталося з тим партизаном, я не можу сказати, одне, що я нікого не питав, хоч дуже часто роздумував над тим, що невже ця родина таких комуністів так зтінилась, що переховує партизанів-дизертирів.

Приїхавши на Словаччину, я почав планувати втечу з армії, за два тижні нас зібралось вже чотирьох.

Я, Ігор Дюк і два з Дніпропетровська, ми почали ходити на всі патрулі, щоб запізнатись із тереном та загартуватись у маршах. До того ми робили запас амуніції та гранат, мали ми трудність з короткою зброєю, бо їх мало хто мав. За кілька тижнів я і Ігор радились, чи ми можемо довіряті хлопцям із Дніпропетровська, і дійшли до переконання, що одному гак, а другому ні. До того це дійшло, що за пару тижнів, тому, якому ми довіряли, був ранений в ногу. Прийшов до нас старшина-українець А. Гарасовський і почав з нами говорити на різні теми. Він постарається про відплив двом хлопцям до Закопаного в Польщі, місцевість, куди ми думали втікати. Вони розказали нам про ситуацію в Закопані і ми вирішили наш план про втечу залишити. До того ми полюбили хорунжого Андрія Гарасовського і не хотіли робити для нього неприємності. Я згадав вже, що він з нами багато говорив про війну з партизанами на Словаччині:

— Словаки, це наші добрі сусіди, не зачіпають вони нас, то і ми не маємо їх зачіпати. Це не так легко для нас робити, бо ж ми носимо німецький мундир, між словаками є багато донощиків. Тому треба робити так, щоб вовк був ситий і коза ціла. Коли маєте наказ піти в якесь село, то ви мусите там бути. Не тільки бути, але щоб місцеві люди вас бачили, бо коли хтось зголосив німцям, що є партизани, то будьте певні, що він зголосить, чи ви були в селі, чи ні.

Далі щодо особистої безпеки. Воякові кажуть, щоб він добре крився в небезпеці, а вам скажу таке — скрійте ноги, руки, все тіло, але наставте голову, щоб бачили, що діється навколо вас. Дістанеш кулю в голову, будеш мати спокій, але відірве тобі руку чи ногу, хто захоче тобі помагати? Війна добігає до кінця і є мала

вірогідність, щоб ми повернулись у рідні сторони, тому пам'ятайте, що це не наша війна, і ніколи не вдавайте героя, отже, не пхайтесь там, де ви не мусите бути.

Він нас не карав карною муштрою, а словами без жодних проклонів. Найгірше слово, що я чув від нього, це було “ти бику красий”. Ось такий то був у нас старшина-українець хорунжий Андрій Гарасовський, який помер у США, у Чикаго.

Як я вже згадував, нашим полковником був німець полковник Баєрсдорф, невеликий ростом, рухливий, добрий вояк і справедливий командир. У бою під Бродами не залишив наших вояків на потому, так як зробило більшість німецьких старшин, а разом з ними йшов аж до Закарпаття. Водночас він дотримувався вимог дисципліни, навіть на завершальному етапі, після капітуляції, вимагав жорстких покарань (аж до розстрілу) для підлеглих.

Я мав раз пригоду з ним, а сталося це так: мене призначено бути службовим підстаршиною, а падав тоді дощ і було досить холодно, а то вже було десь коло четвертої години по обіді, я вирішив запалити в нашій кімнаті залізну грубку. Пішов я в підвальня, витягнув швеля (дерево, яке підкладають під потягові рейки) і затягнув до кімнати. Сокири в нас не було, я витягнув мій чеський, довгий майже на півметра, багнет, забив його в швеля і не можу витягнути. Нараз відчиняються двері і я бачу в них полковника Баєрсдорфа і кілька старшин. Хотів я стати на струнко, але швель між ногами не позволяє, тоді став як міг і гоношу, що і де хто робить.

– Добре, – каже він, – але що ти робиш?
Я кажу:

— Рублю дерево, бо треба запалити, щоб мої друзі могли посушити свої мундири, бо нема в що перебратись.

— Але чим ти рубаєш? — питає він.

— Тим, що є під руками, — відповідаю сміло.

— А ти знаєш нащо багнет є? — питає він далі.

— Річ ясна, що знаю, до боротьби з ворогом, — відповів я йому.

Я думав, що може він покарас мене, або скаже старшині мене покарати, але нічого не сталося.

У штабі було ще двох українців — професор Мариняк зі Самбора, якого двоє з нас знали, і генерала Павленка (з визвольних змагань) брата син. Ми з ним мали до діла, він вдавав великого німця, українських відзнак не носив. Було ще двоє братів, один в полку був господарчим, а другий — в штабовій сотні. Це були професор Львівського університету Манцобович і його брат інженер. Це були знайомі нашого старшини А. Гарасовського, оба померли тут, в Англії.

З Літавської Лучки ми виїхали 5 січня 1945 року до Жіліни, де містився штаб нашої дивізії. Ціла дивізія була розміщена ось так: 29 полк піхоти був на північ від Жіліни. Його штаб був у місті Кисуцькому (новому місті). 30 полк піхоти був у районі на захід від Жіліни, його командний пункт був у місті Велика Битча. 31 полк піхоти був на схід від Жіліни, команда була в місті Святий Мартин. Наш 14 полк артилерії, як я вже писав, був у селі Літавська Лучка, тут був наш штаб, а батареї були в селах на схід Літавської Лучки. Інші частини розміщувались у районах Жіліни, тільки вишкільно-зapasний полк був у Чадці.

За деякий час вдалось у боях розпорошигти партизан, так що на Словаччині настав спокій. Населення

відносилось дуже прихильно і ми старались бути прихильними і вирозумілими до населення. Пригадую такий випадок. Щоб піти з села до села, треба було мати дозвіл, бо всюди по дорозі стояли контролі. На такому контролі стояв і я, було це на мості. Іде старенька бабуня і шукає за чимось по кишеньях. Підходить до мене і дає мені буличку. Я засміявся і кажу до неї:

— Сховайте що буличку, бо може вам у дорозі пригодиться. А тепер послухайте моєї поради. На другий раз, як підете в дорогу, то візьміть собі кусень білого паперу і прийдете на контроль, то перекажете цей папірєш, тоді вояк буде вдоволений і ви.

Бабуня подякувала мені і потупала собі в село. Таких пригод було в нас багато. Та не всюди по Словаччині було так, як у наших околицях, бо до дивізії були приділені дві бригади. Одна німецька бригада Дірвелангера та друга бригада східно-турецька, котрою командував німець, який прийняв іслам і титулував себе князем. Ці дві бригади допускалися кари гідних проступків супроти словацького населення, а вся вина спадала на нашу дивізію. Важно було пояснювати словакам, що це окремі військові частини і вони нічого спільногого з дивізією не мають, а лише тимчасово приділені до дивізії. Комуністи використали це як нагоду в пропаганді проти дивізії.

Як нам не хотілось виїжджати зі Словаччини, ми тут зжились з населенням, а вони з нами (головне, словаки любили, коли ми співали вечірню молитву “Боже Великий”). Коли ми виїжджали, то на станції прощало нас більше людей як у Львові. З нами їхав також наш старшина А. Гарасовський, а по обіді приїхав полковник Баєрсдорф, щоб побажати нам щасливої дороги.

Прийшов час від'їзду, А. Гарасовський відправив нас на станцію і вказав куди ми маємо сідати до товарного вагону, а сам кудись відійшов. Ми подивились до вагону, а він порожнісінський, але за пару хвилин ми знайшли вагон з меблями і умеблювали свій вагон. Коли повернув А. Гарасовський, по обличчю видно було, що він не був вдоволений, але не сварив нас, а тільки сказав:

— Хлопці, віднесіть ті меблі назад, бо німці за це вас розстріляють.

І ми без жодного протесту це зробили. На наш Святий вечір ми приїхали до Вроцлава (тепер це Польща, а тоді Вроцлав належав до Німеччини – Бреслау). На Словаччині була ще осінь, а тут вже зима. Наш потяг приїхав вже увечері, і на вечерю ми пішли до “зольдатського гайму”. Це такі доми, що були по всіх вузлових станціях, де подорожуючі вояки одержували теплу зупу (звичайно, горохову) і нічліг у більших місцях.

Це був наш перший Святвечір на чужині. Старшина звідкілясь взяв свічочки, поставив перед кожним і ми засвітили їх. Він сказав пару слів, що при такій нагоді говориться, побажав нам усього найкращого та щасливого повернення на рідну землю. Ми заспівали коляду “Бог предвічний”, і запанувала тиша як ніколи. Кожний із нас тепер був думками з рідними. Жінки-обслуга принесли зупу і побачили в багатьох хлопців сльози, підійшли до старшини і спитали його. Коли старшина сказав, що це перший наш Святвечір на чужині, то всі жінки давай собі в плач. Напевно, з них не одна мала сина чи мужа, або і батька десь у той час. Скінчивши нашу зупу, ми пішли до вагону, а тут все понеревертано, піч, яку ми зорганізували, перевернена. Наробилась куча диму, речі по-

Прийшов час від'їзду, А. Гарасовський відпрова-
див нас на станцію і вказав куди ми маємо сідати до
товарного вагону, а сам кудись відійшов. Ми подиви-
лись до вагону, а він порожнісінський, але за пару хви-
лин ми знайшли вагон з меблями і умеблювали свій
вагон. Коли повернув А. Гарасовський, по обличчю
видко було, що він не був вдоволений, але не сварив
нас, а тільки сказав:

— Хлопці, віднесіть ті меблі назад, бо німці за це
vas розстріляють.

І ми без жодного протесту це зробили. На наш Свя-
тий вечір ми приїхали до Вроцлава (тепер це Польща,
а тоді Вроцлав належав до Німеччини – Бреслау). На
Словаччині була ще осінь, а тут вже зима. Наш потяг
приїхав вже увечері, і на вечерю ми пішли до “зольда-
тельгайм”. Це такі domi, що були по всіх вузлових
станціях, де подорожуючі вояки одержували теплу
зупу (звичайно, горохову) і нічліг у більших місцях.

Це був наш перший Святвечір на чужині. Стар-
шина звідкілясь взяв свічочки, поставив перед кож-
ним і ми засвітили їх. Він сказав пару слів, що при
такій нагоді говориться, побажав нам усього найкра-
щого та щасливого повернення на рідну землю. Ми
заспівали коляду “Бог предвічний”, і запанувала тиша
як ніколи. Кожний із нас тепер був думками з рідни-
ми. Жінки-обслуга принесли зупу і побачили в бага-
тьох хлопців сльози, підійшли до старшини і спитали
його. Коли старшина сказав, що це перший наш Свят-
вечір на чужині, то всі жінки давай собі в плач. На-
певно, з них не одна мала сина чи мужа, або і батька
десь у той час. Скінчивши нашу зупу, ми пішли до
вагону, а тут все поперевертано, піч, яку ми зоргані-
зували, перевернена. Наробилась купа диму, речі по-

роздирані, у вагоні нема світла. Питасмо того, що лишився у вагоні, коли ми пішли на вечерю, а він каже, що це якийсь поляк, що так сортую вагони. Хлопці як вскочили до того поляка, як дали йому трохи "бобу", має щастя, що не мали зброй з собою, а то були б убити. Після того, він вжеуважно пересортував вагон. Розлючені хлопці кинулись по товарних потягах і нанесли цілу купу всякої добра, а наш старшина мовчав, тільки час від часу було чути від нього:

— Хлопці, уважаєте, щоб вас не розстріляли.

Ось так я провів Святвечір 1945 року, вечір, який я до смерті не можу забути.

До Комотов прибули десь попівночі, це місто так, як і Вроцлав, тільки воно тепер належить до Чехії, а тоді належало до Німеччини. Велику пачку з хлібом, що ми привезли з собою, ми залишили в Ідаліні. Це був хліб, який нам видавали на дорогу, але ми накупили собі досить харчів, так що не хотіли хліба, але до ранку німці хліб розікrali. Приїхали ми до артилерійської школи СС поліції, але тут цілий інтернаціонал, почавши від естонців, латишів, литовців, голландців, бельгійців, якихось туркменів, англійців, українців, німців та інших. Нас приділили до 21 тяжкої батареї, тут належали: українці, естонці (майже всі підстаршини), фланманці (бельгійці, що говорять мовою, подібною до голландської) і німці. Це переважно були люди, яких не брали колись до війська, вони були як рекруті.

Нам призначили сержанта (унтер-офіцера) Монреяля. Це був дуже простий сільський "хлопуньо", і від першого дня почався клопіт із ним. Сталося це так. Другого дня ми пішли до "відвошивлення", це купання, а мундир віддаєте, де роблять якесь полю-

вання за вошами на убранию. Тому що ще вода не була готова, а на дворі віяв таки холодний вітер, ми були таки добре змерзли. Наш “премудрий” наказав нам скакати на лавки і з лавки на землю. Спершу ми думали, що це ось так, щоб зігрітись, але це вийшло на карнуну муштру, і ми постановили за всяку ціну його позбутись. Не минуло і два тижні як нагода трапилася. Ми пішли на лекцію як вставляти гармати, він на дошці нарисував план і зробив помилку. Тоді Петро Стиранка встав і каже:

— Пане сержантє, ви зробили помилку.

А той, замість того, щоб спитати “де”, розкричався на Старинку, що він буде йому казати, він сержант. Тоді ми всі гуртом кажемо:

— Ти зробив помилку.

Він тоді хотів змазати дошку, але ми не дали йому. Доходило до бійки, але видко, що знадвору почули наш крик і привели командира школи. Ми розказали йому, що сталося та що ми робили, сержант не мав що до говоріння. Командир похвалив нас і запитав:

— То ви не рекруті?

— Ні, ми не рекруті і ми вже пройшли рекрутський вишкіл та вишкіл легкої артилерії, — відповіли ми.

Він з місця забрав сержанта від нас, а на другий день до нас прийшов старшина німець (на жаль, прізвища не пригадую).

Сержант Монреаль не міг або не хотів того нам забути і на кожному кроці нас слідив. Тільки ми вийдем із бараків, а він вже в бараках.

Одного дня ми пішли на вправи в поле за містом, тут вже робили вправи “вояки з фолькштурму”, це старики понад 60–70 літ. А снігу було багато, коли вони залягли, то приходилося їм помогати вставати.

До того зброя в них була “модерна”: кріси старосвітські, якісі довгі на два метри, певно ще з Наполеонівських часів. Нас зацікавили гранати, якісі такі білі, вибухали поміж стариками, але не видко було, щоб когось ранили. Я з Ігорем вирішили якось ту гранату дістати і давай підсуватись що раз ближче. Ми завважили, що не всі гранати експльодують, а, отже, що можна цю “модерну зброю” брати в руки. За кілька хвилин ми вже мали гранату, принесли додому і давай її оглядати і розбирати. Була це паперова коробка, з одного боку був запальник яких 10 см довгий, запалювався цигаретою або сірником. У середині була виповнена піском, а там був так, як волоский горіх, до якого вів запальник, це все було обляте якоюсь “масою” коричневої фарби. Тепер у нас вже не було сумніву, що Гітлер виграє війну. А що ж ми зробили з гранатою? Пісок викинули, а решту, наступного дня, виходячи з кімнати, Ігор йшов останній і кинув у горіочу піч-грілку, знаючи, що прийде сержант Монреаль. У такий спосіб ми позбулись його, він більше нас слідити боявся.

Щодо нашого вишколу, то проходив він дуже добре, хоч, правда, був дуже фізично важкий, але ми давали собі раду. Всього один раз ми виїхали на полігон гусмашинами (машини на гусеницях), а то все мусіли витягати гармати вручну. Найгірше було потягати дуло до переду і до заду, це було за брак масла, котрим мастилось ложисько, а дуло важило, здається, 8 тонн. До того зимова пора не помогала. Дальше кинути дві запори і заложити назад було, можливо, найтрудніше, до того потрібно було 4 високих, отже, з обслуги 8 вибирали найвищих до тої роботи.

Та це було не найгірше, а щоночі о 10 год, то як не налети, то нічні вправи, як не ходити за компасом, то вправи зі світлами.

Стосовно летунських налетів, то ми мали за табором викопаний бункер-сховище, але ми туди всього раз пішли, а більше не хотіли, тому що в бункері був тільки один отвір і в разі як би бомба його завалила, що всі всередині подушились би. Ми сказали про це своєму старшині і від того часу він нам дозволив ходити в ліс.

За які три або чотири тижні нас розділили. Половина поїхала – на курси підстаршин, а ми лишилися. Пішли ми, німці і флананці, на остре стріляння з крісів. Ми думали, що нас поб'ють хоч у стріляння, бо в марші за компасом ми мали перше місце, вправи з гарматами тоже. А тепер ми думали, що ми наймолодші, що нас поб'ють, та їм і тим разом не вдалось нас побити. У нас був один кріс, виглядав дуже старим, але все в нім рухалось та стріляв дуже точно, отже, ми того кріса позичали. Всі старшини нас називали “українськими партизанами”. Харчі були “під жом: дві гнилі бараболі, кусень якогось м'яса, поляте також якоюсь рідиною, і це був обід. На вечерю був кусень хліба, мармуляди, ковбаси або консерви з крові і чай, рано кава – і це було все. Тому, що ми були молоді, нам належала рано молочна зупа. Спочатку її варили, але тільки ж зварять, а нам зараз німці чи флананці докажуть, ми всі йдемо по зупу. Це було тому, що ті, що нам доносили, користали з того, бо ми не дуже радо йшли по ту зупу.

У Німеччині вояк одержував за день одну марку і дві цигарки. Поза Німеччиною дві (але точно вже не пригадую), а на фронті, здається, шість марок і десять

цигарок. Другим клопотом було те, що все можна було купити лише на картки, а вояки їх не мали. На Словаччині можна було купити майже все, крім одягу та взуття. Отже, ми знали, де їдемо, через те кожний із нас мав речі, котрі міг у разі потреби виміняти, головне — цигарети, пасту до чобіт і тому подібне. І так, за пачку пасти ми не чистили ні крісів, ані гармат, а за нас чистили німці-рекруті, за кілько цукру ми діставали додаткове відро вугілля. Найбільший гендель був з флананцями, бо вони приносили останній кусок хліба, щоб замінити на цигарети. Спочатку ми їм давали закурити, а хліба в них не брали. Вони стали приходити цілими гуртами, та ми також не були такі аж глупі й одного вечора ми забрали увесь хліб.

Як я вже згадував, що часто були налети бомбовиків, переважно починались о 10 год вечора. Здається мені, що це було 14 лютого 1945 року 10 год вечора — алярм. Ми берем із собою коци і спокійно входимо в лісок, я завився в коц і лягаю в сніг. Прислухуюсь до гуку бомб, з часом з'являється на півночі велике сяйво, ніби сходить сонце. Почали ми вгадувати, що це за місто, думали і вгадували, але ніколи не думали, що це може бути Dresden (Дрезден), бо це місто було від нас п'ятдесят кілометрів, а в нас було видко як вдень.

За пару день ми виїждаємо з Комотова і від самого табору до поїздової станції пісня за піснею, всі німецькі. Старшина, котрий нас проводжав, не міг з дива вийти, і каже до нас:

— Як ви гарно співаете по-німецьки. А чому ж ви ніколи не співали по-німецьки, хоч ми вас учили?

— Тому що нас примушували, а сьогодні співаємо, бо хочемо співати, — відповіли ми йому.

Надійшов наш потяг (цивільний) і ми почали сідати, де хто міг впхатися, бо потяг був переповнений. Я якось вмістився на коридорі, скинув наплечник, поставив крісна на нього, дивлюсь через вікно в дверях і бачу, що якась молода жінка не може знайти місця. Я відчинив двері, зліз із потяга, закликав її й кажу:

— Якось помістимось.

Вона не сказала ні слова, а ввійшла до середини, зачинила двері, а мене не пускає до потяга. Мій наплечник і кріс у середині, потяг майже від'їжджає, а вона мене не пускає до середини. Встидно мені призначатись, що я тоді зробив, але це був найгірший вчинок, який я поповнив, не тільки як вояк, а й через моє життя. Я зі злості раптово потягнув за двері і вони відчинились, вхопив її за руку і як потягнув, то вона опинилася на пероні простягнена. Саме в тій хвилині потяг рушив і помчав у темну ніч. Що сталося з нею, я ніколи не довідався. Приїхали ми на якусь вузлову станцію, тут нам треба було пересідати на інший потяг. Зайшли ми на почекальню і тут між товпою народу підійшов до нас чоловік, обличчя, руки в нього попеченні, так виглядало, що він був десь у вогні. Він став розпитувати нас, де ми були. Коли ми сказали, що були в Мальті, він зрадів і каже:

— Там був мій син, може хтось його знав?

— Так, — кажу я, — ми були в одній кімнаті та одній частині. Коли на Словаччині нас ділили, я з ним замінявся, бо він хотів бути разом із кузином, але де він тепер є, я не знаю. А з вами що сталося? Ваш син розказував про вас, що ви старшина в дивізії.

— Так, це правда, я старшина, — відповів він, — але був заарештований і сидів у Дрездені, звідкіля втік під час бомбування.

Ми перейшли на тему бомбування. Він сказав, що тої ночі загинуло там понад 80 тисяч людей, але точного числа ніхто не знає і не буде знати. Тому що в околиці Дрездена були тaborи – військові резерви східного фронту, тaborи полонених ЧА і тaborи втікачів, так що ніхто не знає числа людей, які там загинули. Він називався, здається, Загаєвський із Золочева. На запитання, куди він думає йти, він сказав, що думає йти до Югославії. На тому наша розмова спинилася, бо прийшов наш потяг. Нам шкода було його, бо він потребував допомоги, але що ж ми могли йому дати, коли самі не мали. На другій вузловій станції стрінули ми чотирьох юнаків. Це обслуга гарматки на військових потягах і вже були двічі на східному фронті та тричі – на західному. Бомба вбила п'ятьох із них, а вони чотириох шукають свою частину. Ми їм порадили, щоб вони поїхали десь на схід, скинули мундири, і як цивільні, може їм вдастся добитися додому.

У Празі ми не затримувались довго і вже вечером були в Поріччю, невеликім селі біля міста Бенешів, положеного яких 20–30 км на південний захід від Праги. Саме село невелике, через яке перепливає ріка, розділюючи його на двос, і власне тут під горою німці вигнали все населення і заложили 27-му артилерійську школу. Ми тут не були перші з українців, бо тут були наші старшини з дивізії. Але без пригод не може бути, так і сталося з нами: для нас не було обіду, ні сухих харчів, а видали нам картки, на які можна було дістати щось з'їсти. Зайшло нас кількох до ресторану, а він каже, що нічого нема.

– Ale чого ти тоді тримаєш відчинено? – питаемо.

Чех тільки знизив плечима. Пішли ми до другого, те саме. Стали і говоримо, що робити, чех підійшов до нас і каже:

— Ви ж німці.

— Ні, — відповідаємо.

Він попросив нас сідати до столу і каже, що скоро буде все готове. А чехи не хочуть продавати німцям, через те що німці забрали їх хати за мостом. Деяшо і було в тому правди, але ми хотіли вірити, бо серед чехів було багато комуністів, але ми мовчали, бо це не була наша справа. Повернули до нашого нового приміщення — дві і півкімнати, воно цілком нам не подобається. Рано нас приділили до частини, то точно вже не пригадую, але тут були українці — 20, естонців — 18 (всі старшини, перенесені з інших частин до артилерії, тому мусіли перейти перевищкові), “мішанина” німців (тут були різні національності, такі як фолькедойгери з Румунії, Мадярщини і т. д. За кілька днів прийшло ще десять коло 100 мадярських офіцерів. З ними була ціла комедія. Зараз того самого дня, як прийшли вони до нас, збірка, виходимо на площу перед домом “найстаршого господарського” підстаршини в німецькій армії (принайменіше він нам так казав). А мадяри виходять по одному, деякі без шапок, інші в рукавицях та в деяких мундирі не позапинані. Хоч ще був місяць лютий, але тут вже почалась весна, снігу майже вже не було, земля розмерзлася, на площі було болото, бо тут вправлялися з гарматами. Наш господарський підстаршина подивився на тих мадярських старшин і зі злости аж трясся, як він тих мадярів забрав і давай їм карну мушту в тім болоті, то тільки видко було очі з болота. За кілька день мадяри “покінчили” школу і десь виїхали.

Нашими “сусідами” були німці і ми мали спільну лятрину (викопаний рів із дошкою над ним, де ходилось на сторону, інакше — убиральня). І щодня хтось

наробив на дошку. А хто це міг бути? Тільки українці, бо ж вони некультурні. Ми постановили довести, що це не ми і поставили секретну варту. Не минуло і два дні як ми зловили, кого? Німця, ще і до того старшину! Завели його до господарчого підстаршини, що там діялось, то не знаємо, бо нам сказав сержант вийти. Тобі може дивно, що сержант сварив старшину, тут на вишколі всі ранги підлягали тільки вишкільним старшинам і підстаршинам. Навіть поздоровлялось старшин лиш поза гранями школи. І це спроявляло приємність для нас, бо ми жодних рангів не мали.

Щодо вишколу, то хоч і вишкільників мали добрих, але як можна вишколити за чотири тижні те, що під час покою забирало два роки. Отже, наш вишкіл був такий: одного дня ми мали вправи з російськими гарматами. Другий день – із американськими, але тут був клопіт, ми мали лише одну тяжку гармату, а нас було 20, так що тільки деякі з нас могли попробувати. Тому що ми мали бути обсерватори, ми мусили знати, як оперувати польовим радіо та завести телефон і його вживати. Найважливіша річ це було головний обсерваційний пункт, і тут ми мали б мати найбільше лекцій. Та, на жаль, ми і тут їх не мали, а як звичайно по одній. Перша лекція була з “циганською” артилерією (так ми її називали). Це був контроль з гармати, вмонтований на стояку, з боку мав півку-рурку (трубку), до якої вкладався знарядь і вистрілював, а коли знарядь поціляв, тоді димів. Отже, все було пристосоване до справжньої артилерії. Книжка була також, навіть були маленькі хатки, уставлені як село, так що стріляли як справжня артилерія.

Наш командир, унтерштурмовіцер Крамер – німець. Був доброю людиною і як вишкільник був дуже

добрій. Що нас дивувало, то його такий низький ранг – підхорунжий, це перший ступінь старшини. Виглядало, що йому досить було війни і що він не любив війська, але як СС старшина боявся з нами говорити. До того він ще мав жінку з собою, яку мусив утримувати приватно, а це не було так легко між чехами. Не можу сказати, що між мною і ним була якась ворожнеча, але не було також і добрих відносин. А сталося воно так: кожного десятого дня він приносив нам придл цигарет і табаку, хоча ми самі могли це робити. За кожним разом він забирає собі пачку табаку і пачку цигарет. Всі нарікали, але не було відажного, щоб сказати йому. Одного разу прийшов він до нашої кімнати і каже:

– Хто має для мене щось закурити?

Всі мовчать. Я стояв коло мосії і Любомира Городника шафи і кажу до нього:

– Ніхто вже не має.

А він показує на нашу шафу і каже:

– у тій шафі є.

А я йому кажу:

– То є моя шафа і Л. Городника, ти від нас не дістав, ніколи і не дістанеш, бо ми самі куримо. Ти береш у нас пачку цигаретів і пачку тютюну, а де ж твій придл? Чи це є легально?

Він хвилину постояв, видко того не сподівався, відтоді він почав робити зі мною “гру”, бо насправді багато не міг зробити. Він взяв собі мене за ординарця, я мав принести йому і ще одному старшині обід, я ще приносив собі. По обіді я мав помити їдунки, зробити в кімнаті порядок і піти на вправи. А я з’їв обід, подивився на мапу (карту), де були зазначені фронти, набрав повні кишені острої амуніції (в нього в кімнаті

була розбита велика пачка) і нічого навіть не рушивши, приходжу на вправи і кажу йому, що все в порядку. Так було три дні, третього дня він пішов і подивився, що я зробив, приходить назад і каже:

– Ти нічого не робив.

– Так, – відповів я, – бо в СС нема ординарців. Це одне, а друге, чи мене тут прислали бути ординарцем чи учитись?

На це він нічого не сказав. На другий день він взяв собі Л. Городника, а той зробив те саме, що я, тоді він взяв Федора Чорного, той – те саме. Зі злості він дав йому снаряд і сказав скакати жабки, а Чорний прийшов над велику калабаню і кинув цей снаряд у ту калабаню. Нормально такий вчинок повинен зголосити до штабу, але він того не зробив. Іншим разом, а було це під час гострого стріляння з гармат, він казав мені збити танк, котрий був на віддалі яких 4 км від обсерваційного пункту. Я поцілив за третім разом. Він стояв за мною з групою старшин і каже до мене:

– А що будеш тепер робити?

– Три стріли в те саме місце, – відповідаю.

– Ні, – каже він, – тобі тільки задимило його.

– У такому разі 200 м назад і це після правила, – відповідаю, і як зачав стріляти, то за п'ятнадцятим разом знову попав у танк. Закликав мене командир школи, приходжу, а мій старшина вже там є. Питає мене командир школи, чому я так стріляв. Я відповідаю:

– Я бачив далековидом, що попав у танк, але мій старшина бачив без далековида, що я не попав. Тоді я був змушений стріляти після правила.

– Чи ти знаєш, що та амуніція коштує? – запитав мене командир школи.

— Так, — відповідаю, — бо знаю як її бракує на фронті.

На тому ми закінчили нашу розмову, що командир школи говорив зі старшиною, того я не знаю, бо мені сказали вийти.

Таких “кіт і мишка” між нами було багато більше, я є впертий і легко не поступлюсь. Наприкінці нашого вишколу кожного з нас покликав командир школи і зі старшиною давали оцінку курсантові. Підійшов і я, командир питав старшину:

— Ну як з тим?

А старшина відповідає:

— Hi.

Командир школи:

— Як то ні, коли він у мене на першому місці.

Я сидів перед ними і підсміхався, бо мені цілком на оцінці не залежало, бо я не хотів мати жодного рангу.

Я нічого не згадав ще про інші національності. Естонці, було їх 18, всі вони віком старші. Їм приходилося дуже трудно на вправах, бо як старшини, то певно, що десь сиділи за столом, а тут треба було валитись у болоті. Найгірше було дивитись на них на протитанковому вишколі. Був танк ЧА “34” (точно назви не пригадую), цілком модерний, ним їздив підстаршина, німець, майже повною швидкістю. А ми мусили лізти в протитанкові ями, викопані в ряд. Танк їхав просто по тих ямах, а нас тримав за обшивку німець, щоб не втекли, 15 м він пускав і ми мали вискочити з ями з міною під пахою, покотитись під танк, вискочити на нього, заложити міну і зіскочити спереду — і тут вони часто не могли цього зробити. Я не знаю як вони виглядали, але мое тіло було ціле чорне після трьох днів вишколу.

Німці були з нами разом на острому стрілянні, дали їм стріляти, якийсь підстаршина вистрілив двічі, але куди? За два дні довідались – на сусіднє село. Їх скоро забрали від нас, де, я не знаю, були поголоски, що вони пішли на фронт.

Для нас прийшов наказ повернутись до дивізії в Югославії, бо потрібно їм “вишколених” вояків. Вибралися ми знову в дорогу, але не на південь, а на північ, назад на Судети до Комотов, нам взагалі не спішилось до дивізії воювати з тітовцями.

Назбігалося багато знайомих нам вишкільників, але наш Монреаль не прийшов, по обіді прийшов до нас наш старий старшина А. Гарасовський. Він був у відпустці у сестри, а тепер є зв’язковим для вишкільників, так як він був у нас, але казав, що має багато клопоту, бо хлопці ще молодші за нас, багато з них малі ростом і мають клопіт коло гармат, до того вони не зібрани разом, німці-вишкільники часто їх б’ють і дуже погано з ними обходяться, харчі ще гірші як були за нас.

– Мені було добре з вами, ви як сказали, що зробите, то і зробили, а сказали, що ні, то шкода було вас карати якоюсь муштрою. Донощиків у вас не було, отже тримайтесь так далі, нехай вам Бог помагає, – сказав А. Гарасовський.

Це був останній раз, що ми його бачили. Після війни він залишився в Німеччині, звідки виїхав до США і мешкав в околиці Чикаго, де й помер.

Другого дня, коли винайшли нашу “помилку”, ми знову в дорозі, поглядали столицю Чехії – Прагу. У дорозі до Відня ми мали деяшо клопоту. Перше, ми сіли не в той потяг на одній вузловій станції, так що мусіли завертатись. Тоді нас трьох “загубилось”, а

сталось це так: нас двох сіло до другого, де було більше місця, на якійсь вузловій станції вагони відчепили, до нас прийшов мій друг із Самбора Ігор Мірецький поговорити. Ми дивимось, а потяг із нашими друзями від їхніх вагонів від'їжджав, ще якби мало було того, Ігор залишив свій наплечник і кріса, а тут і наш потяг рушав. Сіли ми і думасмо, що нам робити. Перша думка в нас була – це нагода втікати, але ж ми не були готові до того, це одне, а друге – це те, що наші друзі, напевно, зголосили до поліції, бо інакше вони будуть у клопоті. Ми вирішили, що найкраще буде, коли зголосимось на вузловій станції на військову поліцію. На поліції видали нам харчові картки та сказали нам, де наші друзі менш-більш можуть бути, також нам сказали дорогу до Югославії, в разі ми не стрінемо друзів. За яких пару годин ми вже були разом, але ще лишилась справа наплечника та кріса і то треба якось полагодити. Це не було так легко, тому що наші наплечники різнилися від німецьких, наші були чеські, вони відрізнялися формою і кольором від німецьких. На одній вузловій станції, де звичайно лежало багато наплечників, ми знайшли наплечника з крісами, за цей час інші розвідали, коли відходить наш потяг. Ми поклали свої наплечники коло німецьких, а за кілька хвилин, коли потяг мав відходити, вхопили наплечники і кріси, і на потяг; так ми “здобули” наплечника і кріса. Під їхнім маневром ми під якусь станцію і нам треба було чекати на наш потяг, я стояв коло каси, підходить до мене якийсь старшина (ранга вже не пригадую) з вермахту і каже:

– Що це за кота маєш на рукаві?

Я відповідаю йому:

– Це не кіт, а лев.

Я знов чим та розмова закінчиться, але рішив не ризикувати, а може він з гестапо?

— То ти охотник і думаєш, що Німеччина війну виграє? — запитує він.

— Я думаю, що так, — відповідаю.

— Дурак ти, — сказав він.

Я засміявся і подумав: “Хто “дурак” — я чи він”, але не сказав нічого.

До Відня приїхали вже над вечір, ми думали побути тут довше, бо деякі хлопці тут мали родини (біженці), але, подивившись на Віденсь, нам відхотілось усього.

По-перше, пішли ми “зольдатен гайму”, замість зупи нам дали картки (харчові), на нічліг нас завели до дому, з п'ятиповерховими ліжками, шукати за рестораном нам не радили, бо сподівались налету бомбовиків. Я ще мав “міни”, прив’язані до наплічника. Це були два-четири хліби, котрі я виміняв за два коци ще на чехах, всі сміялись, що я ношу “міни”. Поділив я той хліб і так, повечерявши, ми пішли спати. Ранком встали і далі в дорогу. Ми приїхали у Відні на північний двірець (станцію), тепер нам треба на південний двірець, але де він є, ніхто з нас не знає. Стали ми питати людей, кажуть нам, що багато вулиць не можна перейти. Знайшли якогось мужчину, що за дві цигарки згодився нас перевести, вже до південного двіреця може було зо 2–3 км. Зайшли ми в якусь підземну келію-хранилище, тут самі старики та діти, повно плачу. Ми подивились на те все, вийшли на вулицю і біgom на станцію, тут стояв якийсь потяг, ми просто на нього. Потяг ніби нас чекав, рушив, від’їхав за місто і в тунелі став. Ми висіли, вийшли на тунель і дивимось як Віденсь бомбують та кажемо:

— Яке щастя ми мали, що втекли з Відня.

Вийшли також і москалі Власова, почалась розмова, вони питаютъ, чому ми не хочемо належати до генерала Власова. А ми їм кажемо, що генерал Власов воює тільки за зміну уряду в СРСР, а ми за вільну і незалежну Україну.

— Того не може бути, — кажуть вони, і мало що не дійшло до бійки, але на щастя гудок із потягу дав знак до від'їзду. Це був початок дня, можливо, що найгіршого, а може найщасливішого в моєму житті, бо аж тричі того дня я був у розбитому потязі й завдяки Богові, в Марборгу, куди ми доїжджали, щойно покінчився. Ale я забув написати ще про місто Новий Відень (Winer Negshtar), яке в попередню ніч було цілком збомбоване, ні одного будинку не залишилось. Ми мусили відробити тут годину, поправити залізну дорогу. Цивільні люди казали, що тут були фабрики літаків та амуніції, де працювали чужинці, і в одній фабриці згинуло 300 чужинців. Далі під час другого налету на наш потяг, якийсь німецький “герой” (ми сиділи в ямі від бомби) каже:

— Чому не стріляєш.

А я йому відповів:

— На, маєш кріса і стріляй ти, але я тут сидіти не буду. Німець замовк, як води набрав у рот.

У Марборг (сьогодні Словенія) ми мусіли відробити годину, щастя, що нам не дали розкупувати бункер-сховище, де бомба впала на одинокий отвір і всі згинули.

Вже не пригадую, як ми добились до містечка Вишньова, де був штаб артилерійського полку. Тут нас зразу поділили, залишилось нас чотирьох. Я, Орач (тепер священик у Лондоні), М. Николишин, інженер,

і Осадца. Я між ними найстарший, нас залишили коло штабу, тому що частини, до яких ми були приділені, були задалеко, щоб нас самих висилати. (Ці батареї були аж за Люб'яною). Другого дня нас забрав німець-старшина на вправи з телефонами і виказалось, що ми кращі як його телефоністи, і причепивсь до нас, щоб ми згодилися належати до нього. Я перший сказав йому, що я не годжусь, а тоді всі три сказали те саме і відтоді він почав на нас дивитись "збоку". Відходила з полку частина, "збирала" на "партизанку" і туди вислав нас. Йшли ми щось день і пів у бік Загреба в гори.

Прийшли в якийсь малий присілок, де всього чотири хати, розкинені одна від одної на якийсь 1–2 км. Наш старшина-німець видко, що це перший раз він опинився в боротьбі проти партизан. Це не був фронт. Ми заняли якусь колибу, де зложили наші наплечники, але другу колибу ніхто не перевірив, може там є партизани, а ця колиба була від тої, де ми зложили наші наплечники, яких 50 м. Розділив нас що 50 метрів один від одного, але куди дивитись, то не сказав. Вже темніло, ми стояли всі чотири підряд, виходить старенька бабуня і кличе мене, підходжу ближче і бачу, що вона тримає в руках горшок. Вона подає мені горшок і каже:

— Пийте.

Я відповідаю їй:

— Дуже вам дякую, але ви пийте перші.

Вона напилася, тоді я скликав моїх друзів, що ще того дня нічого не їли і не пили, гарно їй подякували, а коли старенька відійшла, я кажу:

— У тій хаті на горбку є партизани.

— Звідки ти знаєш? — питаютъ друзі.

— Я не думаю, що стареньку цікавить, які вояки тут стоять, але хтось її послав, щоб розповідала, і нам треба пильнувати ту хату. А цей дурак розставив нас по корчах, а хату не перевірив, — сказав я.

Десь по 12 годині вечора почалася стрілянина з другої колиби, тої, що ніхто не перевірив. Із скоростріла. Діти кричать, втихло все. За пару хвилин — знову стрілянина, але вже трохи далі від нас, чуємо голоси наші й німецькі, але ж наших тут не було. Уже майже розвіднялось, як чуємо — хтось лізе в корчах, стримали його. То німець-підстаршина, питаемо, що там сталося, а він каже:

— Наша сотня хотіла заняти ось ту колибу, а звідти відкрили огонь зі скоростріла по нас. За нами йшла ваша сотня і коли ми почали відступати, вони відкрили вогонь по нас.

Смішно було нам, “бо ж хто біжить насліпо, той упаде в яму”. Таке було й з німцями, на фронтах вони були добрі вояки, а проти партизанів безрадні.

Коли розвіднілось, без приказу помалу підходимо до колиби, де залишили наплечники. Тут зібралось уже більшість сотні, питаемо чи був який наказ.

— Ні, не було, — дають нам відповідь.

Пішли ми в іншу околицю, тут виглядало ще гірше, бо ми заняли хату на долині, а кругом гори, правда, невисокі, а на них подекуди хати. Цілий день по нас із тих хат стріляли, а наш “командир” за кожним стрілом висилає кількох вояків перевірити. Прийдеш до такої хати, а там старушок і малий хлопчина. Кого ж арештувати — старого чи малого? І так цілий день. Увечері я зробив діру в стогу соломи і туди склався. Пробуджуєсь десь коло третьої години ранку, а німак витягає до мене пістоль і каже:

— Де ти був, чому на варту не пішов?

Я кажу:

— Ти знаєш, що я вже дві ночі не спав, але мене ніхто не будив. Хто міг мене будити, як ніхто мене не зінав.

Відійшли ми недалеко, тут вже були дві сотні, сказали нам скинути наплечники і спитали:

— Хто хворий, нехай виступить.

Виступило двоє. Я думаю, що щось не пахне добром, приступив і відірвав підошву в черевику і питаю:

— Що маю робити, в мене подертий черевик?

— То лишайся пильнувати наплечники, — кажуть мені.

Так я залишився. Позносили ми наплечники до стодоли, а я думаю, як нас трьох можуть оборонити ті наплечники, коли б так партизани хотіли їх забрати. Ніяк. Узвів я свій наплечник, виліз на горище, розпростер коц і лягаю спати. Дивлюсь, якийсь вояк зробив те саме, отже, пильнує тільки один, якщо десь не спить.

Пробудились ми коло сьомої години, я питаю того, що спав коло мене, чи не має щось з'єсти, але він не відзвивається. Зі злости я закричав, а тоді він відзвивається. Каже, що вже два дні нічого не єв. Я взяв дещо табаку і пішли ми міняти за хліб, але ніхто не хотів замінити, тільки один старушок заміняв нам за якусь самогонку. Приходимо назад, а наші наплечники вже на возах, то і ми зібрали свої, сіли на вози і поїхали туди, де вози нас завезли. Віз, що я сидів на ньому, затримався у Вишньовій, де скинув наплечники, що належали до нашої частини. Я зіскочив з воза, взяв свій наплечник і пішов до штабової батареї, де ми належали, але два дні ніде не голосився. На третій день мене побачив старшина телефоністів і каже:

— Що ти тут робиш, ти маєш бути на партизанці?

Студенти учительської семінарії у Самборі.
Третій справа у першому ряді Микола Воробель

Проводи до дивізії
у Самбірській учительській семінарії

Такого різного віку і зросту юнаки служили в одній групі

Пропагандистські плакати при наборі до дивізії

Написи на вагонах

Юнаки протилетунської оборони з Львівщини.

Галичина

Молодий дивізійник

Юнак

*Марш Дивізії із Словаччини до Словенії.
Лютій 1945 року*

На бойовій позиції

У бою артилеристи

Відступ із протибільшовицького фронту на Захід
у травні 1945 року

Хорунжий артилерії
Длябога

Передкапітуляційний відступ із фронту на Захід.
Травень 1945 року

Патрульні у зимовому та літньому обмундируванні

Винищувальна чета гарматного полку на похороні стрільця
Мельника у Летавській Лучці на Словаччині

На жаль, тільки малу кількість вояків дивізії, що впали в боях у 1943–1945 рр. поховано в окремих могилах. Більшість з них спочиває в спільніх, безіменних могилах. Багато вояцьких могил, за майже півстоліття часу, пропали без сліду, зрівняні з землею, зарослі травою, заорані плугом.

Гнас

Фельдбах

Гнас.

Фельдбах

Фельдбах

“Незнаному воякові”

Траутманнсдорф
“1945 – тут боролися і згинули
за велику сину України –
вояки 1-ї Української Дивізії УНА”

Лиця Дивізії

Табір Ріміні, в літній уніформі. Посередині сидить у пів оберта Микола Воробель

*Пам'ятна відзнака Української
Національної Армії*

DIE I-CHULLASZ CO-ES CHEINIGT, DABO
SCHWEITZER BUREAU URGENTAIR, INC.

Mihály Körösi

geboren am 23 December 1926

Ostredosce, Kreis Szatmár

Strasse Somber Elisabethstrasse 16

Schüler (in der 8. Klasse)
Schule: E.M. Lehár 67
Budapest

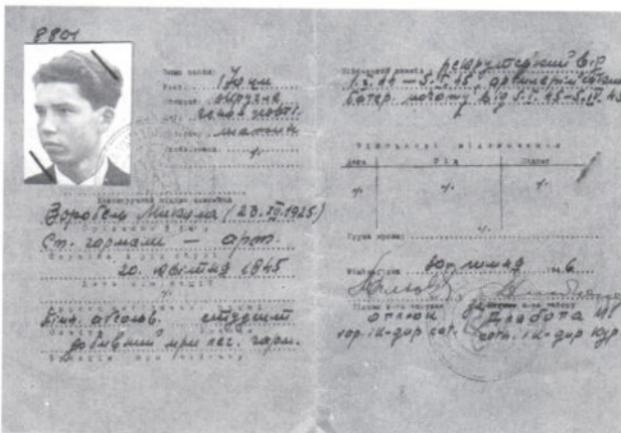
Somber 21 December 1943

J. Montagny
REPRESENTATIVE

Körösi Mihály

21 September 1943	22 September 1943	23 September 1943
1043	1045	1043

Registration Certificate No. 5-170649

Name: Mihály Körösi

Date of Birth: 23 December 1926

Name (Business form in Home Country): Mihály Körösi

Address:

Left: Thomas Price
10 weeks to sign issue
in English (Character).

PHOTOGRAPH

Nationality: Hungarian

Date of Birth: 23 Dec 1926, 1926, in: Österreich

Previous Nationality (if any):

Profession or Occupation: Agricultural Worker

Single or Married: Single

Address of permanent residence: 109 Kastor, Prinzregentenstrasse

Arrived in United Kingdom on: 26 Jan 1947

Address of last residence outside U.K.: Rinaldi, 1945/6

Government Service: Hungarian Army from 20 June 1944

Pasport or other papers as to Nationality and Identity:
HISZ No. TSK/811876

Signature of reader: Mihály Körösi

Ділімося сумною вісткою з українським громадянством, що в середу 18 квітня 2001 р. відійшов у вічність в Брадфорді –

бл. пам. МИКОЛА ВОРОБЕЛЬ,

народжений 23 грудня 1925 року на Перемишчині. Покійний залишив горем опечалених дружину Марію, дочку Анджелу, зятя Миколу, внучок Христину та Катрусю, а в Україні сестер Ольгу та Галину, брата Володимира і багато приятелів та знайомих. Покійний Микола був активний в нашій громаді та жертвою підтримував всі наші суспільно-громадські та релігійні організації. Був членом ОУН, СУУВ, СУБ, УКПО та Товарищского Клубу «Лиман». На протязі двадцяти років вчителював у Школі українознавства в Брадфорді. Парастас був відслужений 29 квітня в похоронному закладі Лівера, а чин похорону провели в

понеділок 30 квітня в церкві Пресвятої Тройці отці Карло Мельницький, Іриней Крайчий та Михайло Якуб'як. Під час заупокійної Служби Божої отець Мельницький звернувся до родини та присутніх зворушливим прощальним словом, а о. Якуб'як прочитав коротку біографію покійного Миколи англійською мовою. Останні моління відбулися в крематорію Сколмор, де прощали Миколу Михайло Олеськів від ОУН та всіх братніх організацій м. Брадфорду. Під час поминальної тризни в залі Відділу СУБ була переведена збирка на нев'януний вінок у пам'ять Покійному. Зібрано £224.00 і розподілено на наступні цілі: £194.00 на побудову церкви в селі Мислів та £30.00 на прес-фонд «Української Думки». Склали окремо пожертви від Школи українознавства Марія Данильчук £20.00, родина Мушанський £10.00 і Суспільна опіка СУБ £15.00. Наприкінці тризни Михайло Олеськів подякував від імені родини Покійного отцям за довершення похорону, рідним з України за приїзд та участь у похороні, паням за приготування тризни та всім учасникам похорону.

Вічна пам'ять Покійному!

Суспільна опіка Відділу СУБ у Брадфорді

*Микола Воробель із дружиною Марією,
доночкою Анжелею, затем Миколою
та внучками Христинкою і Катрусею*

*Марія Воробель із Президентом України
Віктором Ющенком*

— Так, але я загубився, — відповідаю.

Але німачисько зголосив це до штабу. На другий день я стою на варті у воротах млина, де ми квартирували, біжить мій друг із Самбора Михайло Піщора і каже:

— Миколо, ти в клопоті, німець зголосив, що ти здизертирував із партизанки, але є вихід з цього. Висилають одну гармату проти танків, але не мають обслуги, отже, йди і зголосися.

Я таки зразу пішов і голошусь, а старшина каже:

— Ale mi ne masmo більше.

— Є трьох на партизанці і двох у штабі, що ми були разом на вишколі, — відповідаю.

Він аж втішився. Поговоривав до штабу, ті відразу стягнули трьох із партизанки і рано ми вже виїхали на “війну”. Машиною нас вивезли з гарматою на північний схід від Вишньови і посередині сіножаті скинули гармату та амуніцію. На сіножаті не було ані одного малого корчикка, щоб замаскувати гармату. На перед нас, на віддалі яких 2 км, був невеликий горбок, з якого було видко цілу сіножат. За горбком мав бути десь мадярський кордон, де прорвали танки фронт. Що ми мали робити? Як найдутъ танки, то може вдастся нам вистрілити раз, заки нас побачать танки. З того всього ми викопали яму на амуніцію, другу — для себе, і так просиділи кілька день. Ми були дуже вдячні Богові, що танки не дійшли до нас, бо там була б нам “капличка”.

Приїхав до нас тягач і ми повернули до Вишньови, а тут нас повідомили, що сьогодні ввечері відходимо на фронт. Зібрали ми свої “причандали” і пішли на вартовню край дороги, куди мали проходити частини, до яких ми приділені. Ми сказали вартовому, який

стояв перед будинком, щоб нас повідомив, а самі пішли до кіна. Вернули з кіна, питаемо вартового, а він каже, що тут йдуть цілий час усякі частини, але він усіх не питав.

Наступного дня я послав Б. Осадцу по обід (він наймолодший). Повертає він з обідом та й каже, що затримав його старшина від телефонів і питав, що він тут робить. Коли цей сказав, що ми чекаємо на частину, німець сказав, що частина переїхала вночі і 5 км від Вишньови відпочивала, а тепер ви доганяйте частину, бо ми зараз від її джакаємо. Полк вийшов, а ми вирішили піти на другий день.

На другий день пристав до нас циган (циганів німці розстрілювали, так як жидів). Його кінь по дорозі здох, а сам боявся йти. Так ми сиділи у Вишньові майже тиждень, харчі вибирали у "Fotus sturmi" (пригадуєш тих старушоків з Комотов?). Аж у неділю приїхала одна підвіда по амуніцію. Підсіли ми на ту підвіду, від їхали може 5 км і коні пристали під горою.

Пішов я і циган в село шукати коней, але ні одного коня не бачили. Циган в одній хаті вкраяв хліб, коли господиня витягала з печі, що ж нам робити? В одній хаті ми знайшли волів, забрали ми їх і дівчину, якось прив'язали спереду і їдемо воювати. На горі ми дівчину пустили, гарно їй подякували.

За пару день я ще мав маленьку пригоду з молодим німцем-старшиною. Це сталося так: одного гарного ранку ми пристали над річкою. Я пішов, роздягнувшись до половини, помився, постелив коц і собі ляг. Надходить німець і з криком до мене, чому я йому не віддав почесть. А я обернувшись до нього і не встаючи кажу:

— Залежно, хто кому мав би віддавати почесть, я тобі, чи ти мені?

Німець став і не знати, що казати, тоді каже:

— Я тебе зголошу до якогось штабу.

Я засміявся і відповів:

— Тільки поспішися, бо я від'їжджаю.

З боку стояв якийсь наш вояк, підійшов до мене і каже:

— Чи можу я вас спитати про вашу ранг?

— Чому ні, я ніякого не маю, — відповідаю.

Він аж покрутів головою і каже:

— І ви не боялись?

— Ні, бо я зараз від'їжджаю і такий “шмаркач” не буде показувати мені “свою вищу сферу”, нехай йде на фронт і там показує, — кажу.

Під’їжджаємо під фронт і чуємо гук гармат і скорострілів, виглядає, що ми їдемо вздовж фронту. У другий бік везуть поранених, тільки одних автами, а других возами, звичайними господарськими возами. Головне на мене подіяв один випадок: везе цивільний, на возі на голих дошках лежить ранений, цілий у крові.

— Чи ж не можна було його хоч дешо забандажувати та взяти на авто, що скоріше було, чим фірою? — кажу.

— Можна, — відповідає він, — але німці мають першенство.

З такими думками прийшли до штабу З “абтайлонгу” (З батареї), але ще не голосились. На другий день над ранком, десь коло четвертої години, будить мене Б. Осадца:

— Миколо, вставай, подивися, що робиться.

Вийшов я на подвір’я і дивлюсь картину: переді мною по сусідній горі б’є совєтська артилерія і катюші наліво від нас, там страшні бої, до нас вже добігають перші втікачі, катюші починають бити більше нас,

ми вирішуємо відійти дещо назад, нас дивує, чому наша артилерія мовчить? Відійшовши дещо до заду, ми надибали піхотинську кухню, питасмо, чи можемо дістати щось з'їсти. Кухар дає нам півдінки – барболі з соусом та добрий кусень м'яса, ми до таких обідів не привикли, але мучимось. Підходить якийсь наш “герой”, та й розповідає, що наші вояки боязну, бо вчора возив обід і як взяв скоростріл, то вистрілив дві ленти. А я кажу, а чи до вас хтось стріляв? Він застидався і замовчав.

Ми докінчили обід і радимось, що нам робити, за папери маємо йти на фронт. А Б. Осадца каже, що він за жодні гроші не піде. Ми вирішили залишити його тут, коло кухні.

Уже темніло, як ми прийшли до штабу, тут нас зразу приділили до батарей: 7 – М. Николишин, 8 – С. Орач, 9 – М. Воробель, про четвертого навіть ніхто не спідав, нам сказали, де яка батарея і на тому кінець.

Батарею я знайшов недалеко під лісом, зголосився у молодого старшини-українця Любомира Рихтицького (Степана Любомирського – письменника) з Дрогобича. Він каже до мене:

– Наразі маємо досить обсерваторів, але бракує нам обслуги гармат. Хочете бути першим капоніром (той, що поставляє гармату)?

– Якщо маєте доброго, то ні, – відповідаю.

– У такому разі йдіть до третьої гармати, – сказав він.

Приходжу до гармати і гоношусь до командира, а цей став і не знає, що казати, я взяв і подав йому руку. Ще добре не розглянувсь, а тут приходить наказ до стріляння. Мені попало наставляти знаряди, я до такої роботи не привик, тут треба вважати, бо зле

наставиш, то знаряд може розірватись у руках. Якось вдалось і ми вистрілили.

Від гуку гармат не чую команди, пробую заткати хоч одне вухо, дещо помагає. Вистріливши може 4–5 разів, приходить наказ міняти становище. Нам довелося виїжджати на гору і наша гармата дещо припізнилась. Вийхавши на дорогу, наші погониці давай доганяти. Було це з гори дещо, нараз як кине конем з першої пари, на якому сидів ще їздець, друга пара – на них, наробилась купа мішанини, заледве стримали гармату. Якось то все порозмотували і давай знову доганяти, і знову те саме з тим конем, але ми вже уважали і вжили бремзу (загальмували гармату). Розмотали коней, взяли іншого коня і так вже над ранок приїжджаємо на нове місце, хоч воно не було далеко від того, де ми були, але треба було об'їзджати гору кругом, що нам забрало цілу ніч. Вставили ми гармати дві на полю в кукурудзах, одну – в городі біля хати, а четверту вже не пригадую де запхали. Четверта в нас була тільки на “рахунок”, бо з неї не можна було стріляти, вона не мала апарату до наставлення. Над вечір приїхало пару “тигристів”-танків, зайхали на горбок перед нами, і тут стали вночі вони дещо рухатись, то в один бік, то в другий. Так що по звуку виглядало, що тут стоїть якась більша кількість їх. Зранку знову під їхало щось дві сотні німецької кавалерії, це справді піхотинці на конях, бо їх можна назвати фізілірами, бо тепер великий брак бензини. В них тільки легка зброя – кріси, автомати та легкі скоростріли. До нас привезли амуніцію, зібрану з цілого дивізіону, так що дві батареї лишилось без амуніції, безоборонні. Коло 10 год ми дістали наказ стріляти, аж тут приїжджає командир дивізіону і каже:

– Хто вам дозволив стріляти?

Наш старшина Л. Рихтицький відповідає:

— Я тільки виконую наказ з передової, а ти як хочеш стримати огонь, тоді їдь до переду.

Сів німачисько на мотоцикл і загнався аж на горбок, який віддалений 1 км від нас. На обсерваторному пункті був також наш старшина, називався Горбач, але я не мав нагоди з ним зустрітись. Так що я мав щастя, що попав до частин з добрими українськими старшинами. З фронту перед нами стало приходити багато ранених і дивна річ — між ними не було ані одного німця, а в дивізії було повно їх. Вистрілявши амуніцію, ми перенеслися на зади тяжкої батареї. Тут наші хлопці розвідали, що у млині, понижче нас, є добрий “морс” (квас з яблук, мука та скриня з хустками з парашута). Це сказала дівчина зі східних земель, але додала, що господар дуже скупий, видає тільки шклянку на день “морсу” для робітників. У міжчасі я та Іван Гнатишин одного вечора пішли подивитись, який великий лісок. За пару хвилин ми вже були на другому боці. Тут було декілька хат, ми вирішили купити пару яєць. Заходимо до одної хати, а тут вояки забирають сіно, а старушок з ними свариться. Ми тих вояків нагнали, а старушок запросив нас до хати, поставив доброго “шнапсу”, ми попили, добре поїли та ще й на дорогу старушок дав нам з десять яєць. По дорозі назад ми вступили до хати та сказали господині половину яєць зварити, а другу половину смажити. Вона смажила яйці й поставила варити, в хаті була ще її донька і хлопець яких 10 літ. Наперед хлопець десь вийшов, тоді господиня, і нарешті донька, всі повтікали. Ми з’їли тих кілька яєць, поклали варені яйці в кишені та виходимо з хати, а тут йде господиня з сержантом, донькою та сином. “Що за глупота, — ми подумали, — та ж ми тільки зайшли до хати

зварити яйці, а не робити якісь пакості". Іван зняв кріса і вистрілив у гору, сержант обернувсь і дав ногам знати, а господиня з донькою і хлопцем за ними. Це можна сказати я був перший раз в австрійській хаті, а ми ж мали б боронити їх від советської армії. Повернули ми до своїх і мені припадало йти на стійку. Вийшов я на ту стійку і став роздумувати, що я тут роблю, що мені дальнє робити. Війна добігає кінця, і додому ми не можемо вертати. Прийшов до рішення, що я мушу уважати, щоб не був ранений. Мені нагадалось, про що говорив хорунжий А. Гарасовський.

Надійшов ранок, ми вистрілили раз (здається, що стріляв цілий полк) і переїхали на нове місце, тим разом близче до фронту. Наша гармата стояла зараз за стодолою, під стодолою був льох-магазин. Уночі наші "конярі" вкрали з нього 30 л вина, 11 л смальцю, ще багато шинок. Рано приходить до нас господар з військовою поліцією, ми саме справляєм собі "баль". Попереднього вечора ми одержали наші "таркітененвари", що означало горілку і сигарети. Витягнули невеличку бочівку смальцю і "забавляємось". Коли прийшов господар з поліцією і запитав поліцянт:

– То його смалець?

А той відповів, що ні, бо його був чистий. Виглядало, що справа скінчилася, але з нами був німець-підстаршина і хлопці чіпались до нього, що це він зголосив на поліцію. Я вже не вірив, бо він спокійної вдачі і не дуже любив війну, а за ним обстав. Тут ми також не стояли довго. Наступного дня ми стрілили один раз і змінили місце. Приїхали ми на нове місце, ще близче до фронту, тут ми вкопали гармати, викопали бункери для себе, наш бункер був під корінням ясеня в березі. Але вже в першу ніч нам не дали спати

мурашки. Ми вирішили якось тому зарадити. Я з Іваном пішов за дошками, інші мали запалити невеликий вогонь у бункері. В недалекого господаря взяли ми малий візок, положили на нього дві дошки і везем. Вийшли ми на подвір'я, а тут виходить двох старшин-німців і кажуть до нас:

— Хто вам дозволив брати дошки, це не Україна?

Це мене взлостило, я не сказав нічого, але пішов до Л. Рихтицького, розказав йому що історію. Він написав мені і сказав:

— Тепер йдіть.

Як мені казали хлопці, що Л. Рихтицький дуже не любить німців, також поручник Горбач. Взяли ми коня, воза позичили в господаря, заладували повний віз дощок і веземо. Вийшли на подвір'я і знову тих два німаки, а ми тиць під ніс листа. Не знаю, що в листі було написано, але німаки замовкли і пішли до хати. Ми привезли дошки, зробили собі ліжка, а то було недалеко до Великодня, то зробили ще довгий стіл на спільне свячене. Заки дійшло до свят, я і ще з одним пішли й застрелили дві свині та забрали коня, щоб привезти. Усе було би вийшло добре, коли б мій спільник не дав посвідки, що військова команда заплатить, бо на другій сторінці було написано 9 батарея, число нашої батареї.

Прийшов господар із поліцією шукати, спершу він мене пізнав і пішов з поліцаем дорогою до наших кухарів. Тим часом Л. Рихтицький каже до мене:

— Біжіть і скажіть (я забув його прізвище), щоб сховався.

Я на той час був без черевиків і на босака біжу через поле. Завважив мене поліціянт, приклікав до себе і питає:

— Куди так біжиш?

— По черевики, — відповідаю.

Прийшли ми коло кухонь, я відійшов поволи на бік. Клоніт був, я ж не знат, де за ним шукати, підійшов я до кухаря, ніби прикурюю цигарку і кажу до кухаря:

— Скажіть тому, що привіз свині, щоб сховався.

Пішов я до шевця і кажу:

— Дайте мені яку-небудь пару черевиків, я вам пізніше поверну.

Так я повернув до гармати, а тут знову повертає бавор (господар) з поліцаем, ще раз пізнавати. Поглянув на всіх і каже, що це я, але Л. Рихтицький сказав, що мені без його дозволу не вільно 200 м відійти, бо я належу до обслуги гармат. На другий день кличе мене підстаршина (німець з летунства), який розпоряджався людьми. Я сподівався, що мене покличе, бо на обсерваційному пункті було трьох ранених пор. Горбач і ще двох мені не знаних обсерваторів. І знову нагадав я слова А. Гарасовського:

— Це не наша війна, а наших ворогів, і головне, не бути раненим, бо додому не можем.

Узяв я 40 цигарет “Мева”, що їх зорганізував у Новому Відні, приходжу до підстаршини, а він каже, що я мушу йти на ФБ, це означало обсерваторний пункт у першій, а часами перед першою лінією. Я кажу йому:

— Так, я іспит здав, але що ж можна навчитись за два тижні, коли під час спокою цей вишкіл тривав два роки. Я ніколи не давав команду гарматам до стріляння. Я не боюсь йти в першу лінію, але боюсь зробити помилку — замість ворога, побити своїх вояків.

І положив ті цигарети на столі. Тоді він каже:

— Але я не маю кого вислати.

На це я відповів:

— А підстаршина, що крутиться коло гармат, він же 5 літ в артилерії.

Я підсунув йому цигарети, не знаю, що на нього подіяло — цигарети чи моя брехня, але він погодився на мою пропозицію. Ще перед святами “моя” гармата від’їджала під Грац і було двох братів Олійників: один коло нашої, другий коло гармати другої. Отже, вони хотіли бути разом. Пішов я до нашого старшини і кажу, що готовий замінитися. Але Л. Рихтицький навіть не хотів чути, а сказав мені:

— А що буде, коли вони там загинуть? То загине один, а не оба.

Я мусів із ним погодитись. Другу гармату і мене з нею відслано якийсь кілометр на бік. Тепер наша батарея лишилась з одною гарматою, що можна було стріляти. Ціле щастя, що фронт втихомирився і було досить спокійно. Коло тої гармати була обслуга майже ціла, крім первого канонера, що воювали у Фінляндії, а й то вже видко був тільки напоказ.

Вкопали ми гармату, викопали бункер і я, звичайно, кажу, що треба зробити якесь ліжко. Командир гармати сказав Іванові, кремезної будови (походив десь із Заліщик), але дуже спокійно вдачі, щоб пішов зі мною до недалекої хати по дошки. Підійшли ми до хати, а там стойть пару піхотинських кухонь, ми за дошки, аж тут вибігає два молоденькі підстаршини-німці і до нас. Один з них взявся витягати пістоль, а я кажу до нього:

— Сховай той пістоль, а краще подивися, що там стойть. Як оберну на ті кухні, то рознесе їх до сто чортів, не тільки кухні, а й усіх вас. Війна й так уже закінчується, а вам бачу, що хочеться вмирати.

Німець якби онімів, але другий ще впирається, що нам невільно. Іван, як Іван, каже, щоб ми залишили, ми обійдемось.

— Ні, — кажу до Івана, — ти йди до гармати, а я піду до Л. Рихтицького.

Він знову написав листа, ми дошки забрали, побили ліжка, а з кусків зробили стіл і лавки. У Великодну п'ятницю прийшов до нашої батареї отець Емануїл Кордуба, ми попили разом дешо вина, а тоді він каже:

— Хто з вас хоче сповідатися?

Зголосилося пару, між ними і я. Кажуть, що не повинно говоритись, про що говориться на сповіді, та я таки скажу. Отець Е. Кордуба спитав мене, чи я когось убив. Я відповів:

— Отче, я не знаю, бо я помагаю стріляти, але чи ті знаряди когось вбивають, то не можу сказати.

— Це не твоя вина, бо коли не будеш помагати в стрілянні, то німці тебе розстріляють, — відповів отець. Він пізніше вчив мене на натуральних курсах і вже як цивільний приїздив до нашого табору, де відправляв молебні, а пізніше давав хлопцям поради. Походив він десь з околиць Стрия або Дрогобича, помер в Англії на хворобу серця. За тиждень помер його молодший брат інженер в Америці. Це були люди, яких мало зустрічається.

Великдень ми відсвяткували досить добре. Вже від кількох день женуть до фронту летунів, вістки до нас доходять, що мадяри залишають фронт. Це для нас невеликі вістки, бо москалі можуть нас окружити, й ми опинимось у котлі, наші частини хотять завернути їх. Ми сидимо і чекаємо, на що, ми непевні, на кінець війни, а тоді що?

Другого дня обливаний понеділок, але ми забули про те. Довідуюсь, що дорогою, недалеко нас їхав генерал П. Шандрук, а ми його не заважили. По обіді приходить до нас поліціянт із господарем, всі журяться, я кажу:

— Ви грайте в карти так, як грали, дошки брав я, отже, я буду відповідати.

Підходить поліцай до нас, ніхто не звертає на нього уваги, нарешті його терпеливість урвався і він питася:

— Хто з вас брав дошки?

Я встаю і відповідаю:

— Я брав.

— Чому? І чи ти знаєш, що невільно? — питася знову він.

— Чому, тому що нам було потрібно, відповідаю йому. — Про заборону я нічого не чув, а зрештою, хоч би і чув, то таки б взяв. Ти був на фронті? Чи ти питав у когось дозволу? До того, скоро прийдуть більшовики і вони не будуть питати, а заберуть, що схочуть.

— Чи ти знаєш, що говориш? — спитав німець.

— Я дуже добре здаю собі справу, що кажу, — відповідаю.

— Чи ти знаєш, що я можу тебе заарештувати або на місці застрелити? — каже він.

— Я не думаю, що ти мене заарештуєш або застрілеш, бо як я бачу ти є досить розумна людина і знаєш, що я говорю правду. Ти знаєш, що війна закінчується і хочеш жити так як і я. Будеш пробувати мене арештувати або вбити, то мої друзі будуть дивитись пріхиально на тебе — сказав я.

Підстаршина-німець став і видік не знав, що катити, бо звернувся до господаря із запитанням, що ж

він думас. Цей за пару хвилин каже, чи може подивитись на бункер. Я звернувся до командира гармати, щоб це дозволив йому. Господар подивився і просив нас, щоб ми той бункер залишили на магазин.

8 травня 1945 року ми ще раз змінили місце, поїхали уздовж дороги не в бік фронту, а від фронту десь рано коло четвертої години. Дивна річ, на новому місці були приготовлені купи амуніції. По дорозі з'явилось багато піхотинців, наразі йдуть у військовому порядку, ми починаємо стріляти. Так ми стріляли, час до часу перестали, щоб дещо відпочити і знову стріляли, аж коло другої години в нашій гарматі трісла помпа. Але в нас залишилось ще дві гармати, була ще і третя, що можна було взяти прилад до стріляння з нашої гармати і поставити на четверту гармату, але де вона поділась, не знаю.

Я з Іваном Гнатишиним пішли шукати щось з'їсти, бо не єли ще як учора в обід. Недалеко на полі стояв невеликий білій будинок. Підійшли до нього – порожній, приставили дошку до балкону і по дощі вилізли на балкон, двері були відчинені. Шукаємо за чимось їсти, але тут нема нічого, тут був якийсь штаб, бо ми знайшли пару чистих сорочок. Пішли до підвалля, а воно завалене всякими винами, попили дешо вина, вибрали пару фляшок і повертаємо до батареї. По дорозі вже спокійно, лише часом пройде пару вояків, наша артилерія ще часами стріляє, але амуніції вже мало. Ми з Іваном зважились піти ще до переду, тут було кілька хат, може тут пощастиТЬ. Нам пощастило, бо дістали пару яєць, ми дали ті яйці варити, я вийшов на двір і мене здивував спокій.

– Щось не в порядку, – подумав я. Зайшов я в середину і кажу Іванові, а Іван говорить:

— Певно, що наші відпочивають.

— Ні, — кажу я, — ти як хочеш, чекай на яйці, а я йду.

Вийшов я з хати, дивлюсь на долину, а там розстрильною підходять червоні. Ми плигаємо до наших гармат, а тут все порозкидане, знаряди позабивані в оба кінці дула, а з обслуги нікого вже не видко.

Побіг я до воза, одягнув блузку-масковку, вхопив автомат і скочив на найближчого коня, яких тут паслося кілька соток, і поїхав до лісу. За мною побіг ще один кінь, але на конях не було навіть малого шнурка. Доїжджаю до лісу і тут стрічаю одного нашого вояка, він каже до мене:

— Це мій кінь.

— Добре, — відповідаю, — то бери собі його, а я візьму собі того, що біжить за мною.

Так я зіскочив з коня і підійшов до лисого гарного коня. Я думав, що може він втікати від мене буде, але він стояв, навіть не рушився, якби я був йому давно знайомий. Сів я на нього і поїхав стежкою, що йшла на захід, бо іншої ми не бачили. Коло стежки була хатина, а коло неї стояв сивий кінь, прив'язаний до плота, але на ньому було сідло і вуздечка, то що мені було потрібне.

Я скоро скочив зі свого коня, скинув все з сивого, його не брав, бо він був гірший від моого, осідлав свого коня і дальше в дорогу. До нас пристав молодий німець із двома бельгійськими кіньми, ще й з упряжжю (бельгійські коні — це великі коні, тяжкі та мають копита дуже великі). Ми приїхали над невеликий потік, але болотяністий, наші коні були легші і пройшли через болото, а німець зі своїми кіньми в тому болоті застряг.

Тут пригадались мені пригоди з 1939 року. Німці їздили по дрова до наших лісів, а тоді падали дощі.

Їхні коні такі величезні супроти наших і по чотири до одного воза, поїдуть у ліс, а тоді просять, щоб їх витягти з того болота. Таке саме сталося і з тим німцем. Він замість, щоб приглянутись, що наші коні ледве перейшли, вперся зі своїми і застриг. Ми там його і залишили. Що з ним сталося, то не знаю.

Видрапались ми з того потока на другий бік, тут стежки нема, але понижче йде якась польова доріжка, ми рішились їхати тою доріжкою, яка вела на північний схід. Далеко ми не проїхали як тут веде цивільний мужчина два осідлані коні. Я скоро скочив і скинув сідло і вуздечку з коня. Цивільний був так здивований мною, що не промовив ані слова протесту. Мій друг (прізвище його я вже забув, але буду називати Іван, походив він десь з Турки) скоро осідлав свого коня й йдемо дальше. Перед селом стоять два гарні коні, а коло них порається якийсь воячина, більш не видно ні живої душі. Приглядаюсь близче, та ж то мій знайомий з Криниці ще з 1941 року. Зіскочив я з коня та й кажу до нього:

— Петре, а що ти тут робиш?

— Мене залишили самого, я тут знайшов ті коні, хтось в їхав у ту яму і коні не могли витягнути, — відповідає він.

— А що ж там є на возі? — питую.

— Повний віз горілки, цукру і дещо хліба, — відповідає Петро. Я скинув з воза пару міхів цукру і виїхали з ями. Петро дав нам пару фляшок горілки, ми попили трохи горілки, дещо поговорили і поїхали далі.

Вийхавши на головну дорогу, на недалекому закруті ми побачили групу цивільних, що забирали хліб із воза. Пішов і я, набрав хліба, прив'язали ми по буханці до сідла, а решту дав коням, бо ж і вони хочуть з'їсти

шось ліпшого, а не тільки траву. Коні смачно зайдали хліб, а ми дивились на дорогу і роздумували, куди нам тепер їхати, бо недалеко від нас дорога розгалужувалась: одна йшла прямо на північ, а друга скручувала на ліво і йшла кудись на захід. Дорога на північ виходила, напевно, на рівнини, але там вже є ЧА. Дорога на захід, так як пригадую з 1944 року, як тут був, то веде в гори Тиролю, до того вона йде недалеко від Югославії, а там можуть бути тітовці. Ми вирішили їхати на захід. Вийшли за село, а тут повно возів порозкидано по ровах, дивлюсь, а там кухня військова. Зліз я з коня, щоб поглянути на кухню, а вона повна зупи і то не таюї, як ми одержували в дивізії, а таки доброї, з макаронами. Знайшов також їдунку і ложку, які підтвердили мої здогади, що це не зупа нашої дивізії, бо найдки були менші та алломінієві. А наші були бляшані, помальовані якоюсь фарбою, що часто обивалась і найдки рожевіли. Закликав я Івана і ми таки добре поїли. Ми так були зайняті тою кухнею, що не завважили, що коло нас зібралось кількох хлопців, яких ми запросили на зупу. Під'їхали ми так може 50 м, а тут перевернені в рові два вози, один з гранатами до кріса, а другий з ковбасою. І тут ми зробили велику помилку. Людина голодна думає лиш про їжу, а наївшись, вона скоро забуває про голод і не думає, що скоро вона зголодніє і знову схоче їсти. Як народна приповідка каже:

— Коли б людина мала розум назад, як має вперед, то могла б обминути багато лиха.

Таке сталося з нами тепер, ми не взяли ні одної ковбаси. Чому? Я не знаю, бо коло сідел ми мали по дві шкіряні торби. Ох, як ми пізніше жаліли за тими ковбасами. Дорога вела все лісом та крутилась мов

гадюка в гору, рух на дорозі став, ми краєм дороги ще посувались і врешті нам забракло місця і ми скрутили пару кроків у ліс. Тут ми надибали віз із якимось міхами. Коли ми розрізали їх, то побачили, що в них овес, з чого наші коні були дуже вдоволені. На возі я ще знайшов мольку і пачку з табаком. І знову зробили ту саму помилку, що недавно з ковбасою. Дивимось, на дорозі стає якийсь рух, але ніхто не йде. Підходимо ближче до дороги і бачимо – серединою дороги їде англійський танк. Він їде повільно, уважно, щоб не зачіпти когось або щось, на танку лежить якась жінка років десь сорока, а командир танка стояв і тільки дивився на дорогу.

“Всюди повно війська, з яким воювали кілька днів і вони не бояться так їхати”, – промайнуло мені в думці.

Танк приїхав і поїхав кудись, а що ж нам тепер робити? Бо я уявляв собі кінець війни цілком інакше. Тепер, коли побачив той кінець, то він виглядав зовсім не так. От візьміть хоч би для прикладу дві армії – англійську та радянську. Англійці по війні поводились з полоненими як з людьми, а радянська армія як звірі: здириали всі відзнаки, годинники тощо.

А перше – це нищили могили. І те я бачив на власні очі, отже, як міг я піддатись такому воякові? З такою думкою я вибрався в дальню дорогу, котра вилася у гору лісом і тут вже другий раз стрінули нашого старшину Любомира Рихтицького. Тут на горбку зібрались горстка вояків. Ми подарували їм цей хліб, що я забрав з воза, та горілку, що дав нам Петро Фучко. Вони це радо прийняли і скоро воно зникло. Тоді Л. Рихтицький питав нас, чи ми не згодились би поїхати назад по його наплечник, бо він там залишив машинку для

писання та дещо з написаного. А ми оба з Іваном відповіли:

— А чому ж ні?

Уже темніло, як ми посідали на коні та вирушили в дорогу, а коли приїхали ми на долину, то вже було цілком темно. Нараз над нашими головами пролетіла серія із автомата, ми позіскакували з коней й до того, що стріляв. Це був цивільний росіянин. Ми відібрали в нього “фінку”, поломали і кинули геть. Під’їхали ми далі на сіножать, де ми залишили вози, тут ні одного нема. Підходить до нас п’ятьох росіян цивільних і просить, щоб ми їм направили кріса, бо не хоче стріляти. Що сталося з Іваном, то я не можу вияснити. Він узяв кріс, заложив собі на плечі й каже до них:

— Ви не вояки, отже, вам кріс не належиться.

Чи це було під впливом горілки, чи що, але скільки вони не просили його, він все відповідав їм:

— Вам не належиться.

Я стояв і в цю сварку не вмішувався, але задумав піти до того господаря, де я вмивав. Ми оба ведем коні, а росіяни йдуть за нами. Прийшли ми коло криниці, я дав Іванові моого коня, щоб Іван їх напоїв, а сам пішов до хати запитати, що тут сталося. Господар, коли мене побачив, дуже зблід. Я питаю, де вози поділись, а він каже до мене:

— Що ти тут робиш, подивись, — і показав мені на вікно.

Я подивився і відразу якби став тверезий, за хатою стояв радянський Т34 танк, залога сиділа на танку.

— Вози забрали полонені до табору, — додав господар.

— Данке шон, — кинув я йому на відході. Вийшов я на двір, Іван дальше торгується з росіянами. Кажу до нього потихо:

— Іване, танк за хатою.

А він так як би не чув, я його штовхаю, а він почав на мене злоститися. Того всього було видко забагато росіянам, вони сказали до нас:

— Ми знаємо, що ви не поїдете туди (і показали на схід), а туди, і будемо на вас чекати.

Росіяни відійшли, а я ще розкажу Іванові, що за хатою руський танк. Він тепер якби зі сну збудився, я кажу далі:

— То що ж тобі заходити з москалями в якусь драку?

— Ну, то що робимо, — питає він.

Я кажу до нього:

— Скинь ту лютню, бо і так до неї набой нема, я ще маю кілька в магазині до автомата, отже, попробуємо якось втікати, добре, що ті цивільні не знали, що їхні товариши за хатою. Вони пішли на дорогу, а ми поїдемо полем.

Іван кинув крісса в криницю, ми посідали на коней і галоп, як тільки мій кінь міг вискочити через поле. Поїхавши так полем, ми були певні, що від росіян уже втекли, а куди ж ми їдемо? Побачили світло на горбку, їдемо туди, приїжджаємо поближче і очам не хочеться вірити. Рови повні людей — чи живих, чи п'яних, чи мертвих, того ми не знаємо, бо не злазили з коней взнати. Що було в середині табору, то можна собі уявити. Об'їхали ми той табір довкола і доїхавши звідки приїхали, поїхали у північному напрямі, так ми принайменше орієнтувались. Вийшли на якусь дорогу, зробили може кілометр і нараз нас обскочили якісь цивільні, озброєні автоматами. Стало питати нас, хто ми, звідки їдемо та куди, та казали, щоб ми скинули зброю. Коли сповнили їхні вимоги, вони нас відпустили.

Їдемо даліше та дискутуємо, що це за люди могли бути, бо з нами обійшлися по-людяному, німці це не були, бо їхня мова не німецька, хоч говорили по-німецькому, росіяни, ці тітовські партизани також ні, бо від одних ані других такої поведінки не надіялись. Аж тут знову обскочили нас якісь люди, а тим разом мій кінь був край дороги коло корчів, а Іван посередині дороги. Іван майже по-німецькому не говорив, закім він договорився з ними, я зачув, як один з них казав до другого:

— Заберім їхні коні.

Це мене дуже настрашило, бо що ми можемо зробити без коней. Я став свого коня поволі скручувати в напрямі корчів, вони тримали зброю на ремені і всі стояли від дороги, отже сторона від корчів була (чисто не по-військовому) стрижена. Я вдарив коня, він зірвався і в корчі, а Іван за мною. Закім за нами почали стріляти, то ми, напевно, були вже 50–60 м у віддалі, а в корчах ще і вночі дуже важко поцілити.

Поїхали далі й знайшли якусь доріжку, що вела на північ. Поїхали нею якийсь час і вийшли на дорогу, що нам була потрібна, дорога, котрою ми вже їхали. Наші коні були такі змучені, що ледве ноги тягли, отот і попадають. Злізли ми з коней, ведем їх, говоримо, як то старий сержант питав:

— Мені потрібно двох сильних, але дурних, як охотників.

Коли ж його запитали, нашо йому потрібно “двох сильних, але дурних”, він відповів:

— Слабий фізично на цю роботу не надається, а мудріший її не скоче робити.

З одного боку, це можна сказати і про нас, може ми й не аж такі сильні фізично, але не є дурні. Однак,

тут ми зробили велику помилку, бо навіть не спітали, чи вози будуть там, де ми лишили, а що ж ми мали робити, коли б там були руські танки? Дальше ж не спітали, де ми є, як звуться сусідні села. І ще, що найважніше, де шукати за ними. Тепер ми опинились в біді й нарікати не можемо ні на кого, бо дещо були підпиті, це одне, а друге – це нам нічого не дасть і треба самому шукати виходу з тої халепи. Нараз доходить благальний голос з лісу:

– Хлопці, не лишайте мене, бо тут пропаду!

Ми пристали і дивимось – з лісу-темряви виходить невеличкий воячина. Про його пригоди вже не розпитуємо, втрьох йдемо дорогою та обдумуємо, як би взяти ще одного коня, бо їхати удвох на одному, то забагато, бо коні самі ледве що йдуть. Дивимось, а з нічної темряви виходить якийсь бавор (господар) з ослом. “Заберем в нього осла”, – промайнула в нас думка. Ми до нього:

– Давай осла.

А він уперся і каже:

– Не дам, у мене взяли коні.

Дивимось, дядько, високий і здоровенний, а ми, як комарі, супроти нього, до того він може мати і зброю, бо лежало її повно. Ми вирішили цю думку залишити, а в нас нема навіть ножа. Ми вдвох ще трохи підійшли, знайшли місце коло одної хатки переночувати решту цієї ночі. Трави було тут мало, але все-таки скинули сідла з коней, витягли їм із зубів, прив'язали собі до ноги, думаючи, що коні хоч трохи попасуться, та й взявші сідла під голову, полягали спати.

Яке наше було здивування, коли ми пробудились над ранком, сідла є, вуздечки є (кантарі), а коней нема.

Як же ж вони могли посідати з голів вузечки, щоб ми не почули? Та ж вони мусіли добре шарпати нас за ноги, щоб скинути це з голів. Але роздумувати нічого не давало, а треба було щось діяти. Сідла ми залишили, бо що варта сідла, коли нема коней і пішли шукати їх. Дивимось, під лісом пасуться два гарні чорні коні. Ми до них, а з корчів вискають два вояки з автоматами в руках. Ми обернулись і пішли далі лісом і попали на сліди двох коней у ранній росі. І так, йдучи по слідах, ми віднайшли наших утікачів. Привели назад, осідлали і дивимось, що з каміна показався димок.

— Піду і спитаю, може дістану хоч кусень хліба, — кажу до Івана.

— Як хочеш, — відповів він.

Приходжу до дверей, застукав у двері, дивлюсь виходить старенький дідусь.

— Griss God (“Хваліть Господа”), — кажу до нього, — чи міг би я дістати у вас кусень хліба?

Старушок скривився і каже:

— Дуже радо я дав би, як би мав, а то вчора роздав увесь, так що сам не маю що йсти.

Старенький якось говорив так щиро, що я йому повірив. Подякував йому і пішов, сів на коня та поїхав із гори в долину дорогою. Дорога йшла понад великою крученою зліва і високою скалою справа і здавалось, що її кінця нема.

Нараз дивимось їдуть возами мадяри, без зброї, що означало, що вони вертаються додому на Мадярщину. Між українцями і мадярами були старі порахунки, деякі походили ще зі старої давнини, інші — з воєнних часів Першої світової війни, такі як вішання наших людей по деревах, грабунки тощо, про що ми знали з оповідань старших людей.

Із Другої світової війни, то ми вже самі бачили їх поведінку на Україні. Мадяри мали також жаль на українців, за те, що їх завертали в першу лінію фронту під Фельтбахом в Австрії. На мою думку, це завертання мадярів було оправдане тим, що коли б мадяри залишили першу лінію фронту, то нашій дивізії загрожувало би оточення.

Для нас вразі, коли б мадяри хотіли на нас напасти, скажімо, побити чи відібрати в нас коні, виходу жодного не було. Ми так їхали вниз, не промовляючи ані слова, а споглядаючи скоса на мадярів. Нарешті побачили кінець мадярських возів, аж тут підбігає один з них та питав, чи не могли би йому продати коні, але ми відмовилися.

Був гарний сонячний день і нам їхалось добре, час до часу приставали, щоб попасті коней, і посувались щораз дальше від того, що для нас було найдорожче – рідного краю. Попри дорогу була поїздова станція, а на подвір'ї була криниця і місце, де напували коней чи худобу. Під їхав і я туди, щоб напоїти коня. Дивлюсь, стойть група молодих хлопців, а між ними ніби знайоме обличчя. Закликав я його на бік та й питав:

– Ти вибираєшся додому?

Він спочатку вдавав, що мене не знає, а пізніше, коли я сказав, що ми були разом на вишколі, призначався, що він вибирається. Коли я запитав його, чи він не боїться, тоді він мені відповів ось таке:

– Я боюсь їхати, але боюсь також лишатись на чужині, я перебравсь у цивільне і пробую щастя. Вдастся, то добре, не вдастся, то трудно.

Був він десь зі Львова, яких 17 літ. Я побажав йому всього найкращого і поїхав доганяти свого співдорожника. Не пригадую, де ми очували тої ночі. Наступного дня ми стали доганяти вози з нашими вояка-

ми, конем хоч поволі, а все легше пропхатись, як возом. Нараз хтось кличе нас, щоб ми заждали, бо якийсь старшина хоче з нами говорити. Ми думали, що це Л. Рихтинський, бо Горбач був ранений, дивимось, а це приходять два німці, один наш старшина-німець, котрий прийшов до нашої батареї, коли Горбач був ранений, а другого не знаю. Вони хотіли, щоб ми їм віддали коней, а вони поїдуть наперед, доженуть якусь там нашу групу, затримають її і тоді поїдемо разом. Мені це виглядало як брехня і я відразу сказав, що я не дам їм коня. Німець почав далі просити, а Іван вже погоджувався дати свого. Але я все одно стояв на своєму “не дам” з маленькою зміною: коли Іван дає коня, то їде один з них і я, а як доженемо ту групу, тоді коні забираю назад.

Німцям то не подобалось і наш старшина десь пішов, вертає за кілька хвилин і приносить повну ѹдунку смальцю, кусень хліба і півлітри горілки. Голод має свої правила і він переборов наш шлунок, а не розум, бо ми вже нічого в роті не мали два дні. І ми продали наші коні за ѹдунку смальцю, кусень хліба, півлітри горілки і два коні з возом. Сіли на віз, дивлюсь, а то ті самі коні, що везли знаряди на фронт і мусили ми пошукати дівчину з волами, бо під горою пристали, а на возі куняє з десять хлопців. Віз то під’їде кілька кроків і стає на якої чверть години. Мене така їзда зачала нервувати, я зіскочив з воза і кажу до Івана:

– Ти як хочеш то собі їдь, а я йду, бо там напереді щось затримує і я хочу знати що.

Іван наче нічого не сказав і я за якої півтора години приходжу на роздоріжжя, а тут цілий балаган. Одні йдуть направо на Юденбург, і вертають, головне – німецька кавалерія, наших менше. Другі йдуть прямо

на Віллях. Став я і думаю, куди ж мені йти? Надїхали німецькі кавалеристи, я затримав одного і питав:

— Що там такого, що вони завертають?

А він відповідає мені, що руські танки заступили їм дорогу на мості? Я запитав, чи то далеко звідсіля.

— Ні, — відказує німець, — яких 10 до 15 км, але виглядає, що наразі вони далі не будуть йти.

— Ви вергаете, але деякі наші йдуть туди, то що ж вони думають робити? — питав його.

— Не знаю, бо знищили танки не мають чим, а обійти їх немає дороги, — сказав німець.

На тому ми закінчили нашу розмову і він поїхав у бік Вілляха, я присів та й роздумую, куди йти? Це є вже Коринтія або близько, бо мапи не маю, ані не знаю, як називається найближча людська оселя. Так думаючи, згадалась мені карта, яку я оглядав минулого року (1944), коли думав про можливість тікати.

Отже, ця дорога, що направо веде до Юденбургу, вона веде долиною, а друга є головніша, котра йде з Віллях долиною до Юденбургу, одна від другої віддалена, яких 20–40 км. Зірвавсь я на ноги і байдором пішов дорогою, про танки спереду я “свистав”, коли б так надіхали, то скочив би на бік і пішов горами, а танк туди не поїде. Вже і про голод забув, так йдучи я прийшов до села, а може і міста, вулицею попід деревами було повно товарних машин. Це не виглядало про наслідки англійського чи американського бомбування, бо не було ніяких інших ям, а це виглядало, що це робота тітовських партизан. До того виглядало, що було зроблено недавно — по закінченню війни.

За селом я побачив коло воза натовп людей. Підходжу близче, вони б'ються, сваряться за кусень сухаря.

“Боже, — подумав я, — та я ще не вмираю, щоб віддавати життя за кусень сухаря”.

Обернувшись і пішов далі. Присів на горбку, недалеко від мене паслась велика чорна кобила без жодної означення, що вона належить до когось. Також не виглядало, що хтось нею цікавиться і те все, що я запам'ятав. Заснув, коли збудився, то коло кобили бігало мале лоша.

Я встав і пішов в дорогу до другого села, що було яких 10 км. По дорозі майже не було жодного руху, тільки де-не-де видно було чоловіка. Приходжу до села і на мое велике здивування бачу такого коня, як я продав за їдунку смальцю, що ходить зі сідлом і перевертється. Приспішую ходу і за кілька хвилин я вже коло коня.

— Чий це кінь? — питали хлопців.

— Не знаємо, — відповідають.

Дивлюсь, а другий прив'язаний до пілота. Я скочив і того відчепив, сів на свого коня, а другого веду з собою, обернувшись до хлопців і кажу:

— Це мої коні.

Це все тривало може хвилину, а найбільше дві, видно, що німаки зайшли до хати і там забарілися. Я за той час надійшов і забрав свої коні, а хлопці, що там сиділи, напевно подумали, чому вони того не зробили, бо коней в тій околиці було неможливо роздобути.

За недовгий час я вже був зі “своїми”, прив'язав коней і пішов на “розвідку”. Спершу я знайшов у корчмах кухню, де дістав ще гарячого рису та ще горілки попити. Тоді пішов я далі, бо мені кортіло дуже подивитися на “руські” танки. Пройшовши недалеко моста лісом, я рішив далі не йти, а рачкувати. Це мені дуже

добре вдалось, але я подер свої штани. Розглянувши танки, вони не виглядали, що мають намір посуватися далі, бо обслуга сиділа на танках, покурювали собі, навіть деякі походжували.

В поворотній дорозі я натрапив на якогось молодого німця, котрий сортував свій наплечник, і розложив свій "крам, як баба на базарі". Я присів коло нього, скинув черевики, тоді подергі штани, і не кажучи до нього ні слова, я вбрався в його штани, взувся в його черевики, і не промовивши навіть слова подяки, пішов далі. І нині мені стає дивно, коли подумаю, бо це був грабунок, а я ніколи в грабунок не вірив і не вірю, а тут поповнив. То нехай Бог прощає, але що ж я мав робити? Коло коней мене чекала нова несподіванка – з'явився Іван ще й на коні, тепер нас двоє, але маємо троє коней.

Здається, що я на тому закінчив – кінець війни.

Прийшли коло гармат, знаряди позапихані в оба кінці, апарати до наставлювання порозбивані. Недалеко дорога, котра годину тому ще була переповнена військом, яке залишало фронтову лінію. Тепер на ній не видко було навіть малого звірятка, не то, щоб якоїсь людини. Де стояли наші коні з причепами до гармат, нам не було сказано. Якось сталося, що того дня ми залишили наплечники на причепі і наші кріси, так що ми залишилися з тим, що на нас, і без жодної оборони. Не лишалось нічого більше тут робити, ми вийшли на дорогу. Почали ми бігти дорогою, вибігши на невеликий горобок, побачили перед собою довгу і пусту дорогу, ні живого духа. Припинивши біг, стали йти поволі, край дороги лежав мій шолом. Я пізнав свій шолом, бо він був чищений чорною пастою. Мій шолом нас упевнив, що ми на добрій дорозі, куди поїхали наші друзі.

Покинули ми тут свої багнети, бо війна скінчилася, не будуть вже потрібні, хоч так ми їх і не застосовували. Рух на дорогах був такий повільний, що ми пішки дігнали фіри.

Все їхало в один бік – на Захід. Коли щось по дорозі стало, то, звичайно, його треба було усувати на бік, але це не було легко усувати танки, вантажні автомобілі чи інші подібні перешкоди. Вже було стемніло, коли ми знайшли фіри, що прийняли нас присісти, бо всі були переповнені.

Це була перша ніч. На другий день, а був це прекрасний день, я покинув віз і пішов пішки. Над вечір я знайшов якийсь ровер, але їхати ним було неможливо в такому натові. Я на це знайшов раду, їхав довгий, драбинячий віз і я причепився посередині і так їхав. Нараз чую, що мій ровер став, а фіра дальше іде. Я пустив ровер і він полетів в якусь пропасть у воду. Це було до півночі, я сів на віз, але на якомусь перехресті нам перетяла дорогу якась кавалерія. Нашого воза затримали і поїхали далі стримувати наші вози, робили собі дорогу.

Ми знайшли собі дві палиці і давай бити їх, кого попало – їздового чи коня – і так ми “пробились” через то перехрестя. Другого дня довідались, що це, мабуть, були козаки, котрі їхали з Югославії. Того дня я пересів на наш віз, що возив телефони і радіо. Та коло обіду молодий кінь пристав і його візник застрелив. Коні, годовані майже самою травою, не видержували, три дні і майже три ночі без перерви в дорозі приставали. Візник не мав іншої ради, як застрелити такого коня, бо пустить його, то хтось інший забере, сяде на нього, або його запряже і далі поїде. Коні були забрані на Словаччині і за два місяці зробили майже 2 тис км.

За цей час я і двоє інших пішли до господаря, може щось би дістати з їсти. Хоч ми й не мали великої надії, бо це при дорозі, але голод нам докучав, бо ще їли як на фронті. Прийшли ми на подвір'я, вийшов господар літ яких 60, здоровий, високий. Питаемо, чи може нам дати кусень хліба, він каже, що не має. Я мав автомат МП (звідки взяв, тож не пригадую). Ми обернулись, а він тоді каже до мене, чи я не продав би йому автомат за хліб.

— А нащо тобі автомат? — питаю.

А він каже:

— Боронити дівчат.

Я усміхнувся і відповідаю:

— Цей автомат мені не потрібний, я б міг тобі його дати, але не дам і не продам. Перше, через те, що ти казав, що не маєш хліба, а тепер хочеш купити автомат за хліб. Це одна річ, а друга — це те, що ти хочеш боронити дівчат, і бачу, що ти настільки дурак, що можеш і пробувати. Але я тобі автомат не дам і не продам, хоч хочу їсти. Ти тримай хліб для руських, бо вони будуть потребувати перекуску, коли будуть забавлятися з твоїми дівчатами.

Ті слова пригадає мені вже у 1960-х роках тепер диригент хору в Австралії Маріян Костюк.

Хлопці десь знайшли іншого коня, викинули з воза всі телефони і радіо і ми і голові поїхали далі. Переїхавши міст, ми заїхали на сіножат' (тут паслось багато коней і стояло багато возів). Тут був наш старшина Любомир Рихтицький. Він сказав нам, що під лісом є німецька кухня і видає гарячий рис. Всі пішли по рис, хто яку їдунку знайшов, я же мав жодної їдунки, бо все залишилось десь на фронті з наплечником. Я вирішив з їсти останній кусень хліба, що носив у газ-

масці. (Мої друзі з мене сміялися, що я ношу ще газ-маску, та я викинув її в перших днях фронту, а там я мав мою “залізну порцію”). На возі сидів ще якийсь вояк, я поділив ту малу порцію на двоє. Витягнув ще дві чисті сорочки з газ маски, дав йому і пішли ми помітись над річку в господаря. Я вже помився і вбирався, дивлюсь, а всі втікають. Запитав я одного, що біг недалеко нас, що сталося. Він на бігу крикнув:

— Танки, — і побіг далі.

Переходив я якесь невелике село, дивлюсь, а коло одної хати такий кінь, як я мав з сідлом, перевертається, а другий прив'язаний до плота. Підходжу біжче і питаю:

— Хлопці, чиї це коні?

— Не знаємо, — відповідають.

Я відв'язав коні від плота, сів на другого і поїхав. Над вечір я дігнав частину батареї, а пізніше вечером приїхав і мій Іван. Авто поломало одному коневі ноги, він застрелив його, а з другого скинув упряж і приїхав сюди, але хтось його все ж таки вкрав. Це все, що я довідався від Івана, бо чомусь він не був такий говірливий зі мною, не знаю, чи він встидався мене, чи що. Також він не любив ризикувати, чомусь був дуже якийсь повільний, але ніколи не заперечив мого вчинку. Що він був добрий для товариства в дорозі, то незаперечна річ. Я ніколи того не можу забути, бо коли він діставав кусень хліба, він ніколи не з'їв сам, а ділився зі мною.

Тут ми довідалися, що не можемо йти далі на північ, тому що дорогу нам замкнули руські танки. Ми опинилися над рікою у вузькій долині, дорога на Юденбург. Не можемо також рухатись на схід, бо туди немає проходів і ми туди не хочемо йти, а на захід перевіря-

ють стежки. Виходило з того таке, що або вертатись на південь, або забути про Зальбург, або чекати, може знайти прохід через гори на захід.

Наступного дня я не міг сидіти і пішов над ріку, тут я стрінув Полатайка з Надвірної, він був харчовим в 9 батареї, і ми пішли понад ріку, перевертаючи всілякі пачки, шукаючи, щоб щось з'їсти. Надібали заливну пачку, 1x1 м величинни, замкнену на колодку, це нас зацікавило. Полатайко мав пістоль, вистрілив у колодку, в такий спосіб ми відчинили ту пачку. В середині ми знайшли фляшку горілки, годинник, а решта грошей, цілі бунти грошей. Нащо нам грошей, ми хочемо щось їсти, хіба хтось тепер продасть хліб за гроші? Сіли ми коло пачки і думаємо, що робити далі. Полатайко взяв собі годинник, бо я мав, випили горілку, наповнили кишень грішми, я ще взяв собі тисячу італійських лірів, бо мені сподобались, а цілу паку висипали в ріку.

Коли тепер подумаю про ту пачку з грішми, то ми впороли велику помилку, ми могли її заховати, самі могли десь перебути, гроші виміняти і жити спокійно десь між людьми. Це можна було зробити в Австрії чи Німеччині по війні, але я не жалую, що ми цього не зробили, бо це навчило нас, що гроші не є все і вони нічого не варті в потребі. Ми шукали хліба, а знайшли гроши. Що ж ті гроші варга, коли людина хоче їсти? Чи за гроші можеш купити здоров'я, щастя тощо? Я знаю, що без грошей життя не є приемне. Десь коло обіду дивлюсь, а з коня хтось стягнув мені сідло, питано хлопців:

— Хто це забрав з моого коня сідло?

Вони кажуть, що зробив фолькедойгер-підстаршина, котрий розпоряджав кіньми.

— А котрий його кінь? — питаю.

Вони показали мені коня, я пішов і забрав сідло, осідлав свого коня і пильную. Приходить він до моого коня і береться стягати сідло. Це мене так взлостило, що я вхопив за якусь ломаку і до нього. Не знаю, чим би то закінчилось, коли б не крикнули хлопці, німець обернувсь і пішов.

По обіді прийшла вістка, що вечером вибираємось у дорогу через гори. Всі мусять приготуватись, як можна поприв'язувати всі речі, щоб не калатали. Мені на коня дали ще кілька консервів, що залишились. Чому як раз мені? Чи тому, що мій кінь виглядав добре, чи тому, що мені довіряли. Того я ніколи не буду знати, бо в 9 батареї мене мало знали. В нашій групі були зібрані переважно з двох батарей, це з 1-ої і 9-ої, зі старшин були сотник М. Длябога, родом із Перемишля, і хор. Нестор Мулька, здається десь з Коломиї, це з 1-ої батареї, і хор. Любомир Рихтицький з Дрогобича. Було ще кілька підстаршин, але мені не відомі їхні прізвища та звідки походили.

Уже добре стемніло, коли наша група всяких 40–50 осіб, усі на конях, вирушили в дорогу стежкою, лісом все вгору і вгору по камінню. Коло півночі стежка була така небезпечна, так темно стало, що я боявся на коні сидіти. Зліз із коня і вчепився за хвіст, думаючи, що якщо кінь полетить в якусь пропасть, то пущу хвіст і стану. Так ми через сніги на горі дістались на другий бік гори. Ранком заїхали до одного господаря, все ще спало. Всі стали шукати, щоб чимось погодувати коней, бо вони тяжко працювали під час минулої ночі. За курми чи іншою птицею нам було заборонено дивитись, бо ми не будемо довго тут перебувати. Вийшла дівчина з хати і аж ахнула з дива і питас:

— Ви українці? Звідки ви тут взялися?

Ми сказали їй, що з фронту, та що йдемо десь на Захід, бо на Схід під москалів не хочемо йти.

— То війна вже скінчилась? — питав вона.

— Так, — кажемо, — два тижні тому.

Підгодувавши коней, ми далі — в дальну дорогу і нараз несподіванка для нас — у малому селі ми попали до югославських партизанів. На наше щастя для них це було більшою несподіванкою, як для нас, бо навіть їхні вартові стояли коло хат, не знаючи, що робити.

У другому селі сталося те саме, тут стояла партизанська артилерія, вартові з великими червоними зірками на шапках, але нас не зачіпали. Ночувати ми вирішили в парку. Над ранком я зібрав шість коней і повів десь попасті. Знайшов конюшину, відкинув горішній дрючик і пустив коней пасти. Попаслись коні, я зібрав три докупи, а три бігли за ними. Дивлюсь, а з села біжить бавор зі стрільбою в руках, став на загороді і кричить на мене. Підїхав я до загороди і кажу:

— Я вибачаюсь, що розбив загороду, але ми в дорозі, коні голодні і я мусів їх десь хоч трошки попасті.

Він навіть не хоче слухати, тоді сказав:

— Якщо ти не вступишся, то я тебе кіньми розторочу.

Я завернув коней, розігнав і перескочив через загороду, що сталося з бавором, то я і не знаю. Приїхав я до парку і думаю, що ще маю кусень хліба в торбі, то з'їм. Я до торби, а там нема нічого. Не думаю, що хтось із хлопців украв, бо злодій був прив'язаний до мене. Я навіть не сварився з ним, бо ж він заробив на цей кусень хліба, несучи мене.

На обід ми пристали на невеликому горбі попасті коні. Я чувсь дуже сплячий, змучений, вирішив піти до недалечкого потічка помитись. Роздягнувшись до

половини, все зложив на сідло і пішов до потічка. Доходячи до води, я присів, чи радше впав на землю. Як довго я лежав, може спав, того не пам'ятаю, але збудившись я зірвався на ноги і давай бігти до гори. Прибігаю на гору, де залишив коня, а тут як мітлою позамітали, нікого немає. Вибіг я на доріжку і біжу нею, дивлюсь із-за одинокої хати виходить кінь із сідлом, а на нім наложена ціла купа всіляких речей. Я скоро, наскільки можу – до коня, ще мені бракувало яких 10 м, як вийшов якийсь вермахтівець і забрав того коня. Ввільнив я свій біг, йду вже поволі, віддаю та роздумую, що мені робити, дивлюсь дорога веде наліво, а тоді скручусь направо, ніби кружляє навколо гори.

Я знову почав бігти, як той засець, через поля нагору, бо наша група їхала польовими доріжками, і в мене зародилася думка, що може згори я побачу, куди вони поїхали. Десь у мене взялась сила, я забув, що хочу спати, бо змучений, а біг аби якнайскорше на гору, а вона була мало менша від нашої Патриї. Вибігаю на вершок і дивлюсь, шукаю за доріжкою, завважив я щось таке якби пилику і знову біgom на долину. Прибігаю на доріжку, сідаю край дороги, чекаю і роздумую:

– А може мені тільки так здавалось, може це якась інша група, а що, якщо моого коня хтось інший забрав?

Нарешті з'явилася ця група, моя група, а мій коник тяпає позаду. Можливо, що це була дивна річ, що мене ніхто не спіткав, що сталося, що я з'явився на передніх, але в тому часі так бувало – “пильний сам себе”. Можливо, що в моєму випадку воно було дещо дивно, бо я віз консерви – залізну порцію для групи. Другий, що віз хліб, десь загубився під час переходу гори вночі.

GENERAL GOVERNEMENT

STAATLICHE LEHRERLEDIGUNGSANSTALT MIT UERMINISCHER UNTERRICHTSSPRACHE
ДІЛЯНКА ВІДКЛАДАНЬЯ АСТРІЛІЙСЬКА СЕМІНАРІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ НАПІАНІО

ta. *Sorochyn*
a. *Catalya*
Nr. *52.*
Vl.

Kreis *Brody*
Okrugs *Brody*
Schuljahr *1917-18.*
Uhr. p.m. *10:45*

Schulzeugnis - Шкільне свідоцтво

Wojciech N. Sobolew
Борислав Іванович
in Oberschule Kreis Brody
a Oberpolozki, училище Броди
Klasse und Klasse für das Schuljahr 1917-18
клас, училище (1) за під часи навчання

Betrugen *хорошо*
Religion *задовільно*
Deutsche Sprache *задовільно*
Ukrainische Sprache *задовільно*
Erziehung und
Pflichterfüllung *хорошо*
Lehrpraxis
Geschichte *задовільно*
Erlikunde *хорошо*
Biologie *задовільно*
Physik *задовільно*
Chemie
Mathematik *задовільно*
Musik und Pflege *хорошо*

Zeichnen und Werken *хорошо*
Werksche Handarbeit *хорошо*
Schiff
Leibesübungen *хорошо*
Ferienstunden 23 , днів
Klassentest присутніх уч. всіх 28 , з них *хорошо* відмінно
Генеральний *хорошо*
Auf Grund dieses Zeugnisses wird der Schüler *in die* —
Klasse VEMPTI.

На склад цього опірника учень *Wojciech N. Sobolew*, den 21 Januar 1918, 10:45.
Brody, 1918, 21 Januar 1918, 10:45.
Wojciech N. Sobolew, *Wojciech N. Sobolew*,
Oberschule Brody, *Oberschule Brody*

ТАБОР УКРАЇНСЬКИЙ. ІНТЕРНОС - ІТАЛІЯ
 УКРАЇНІАН СЕР. САМ - ITALY
 ОДНОРІЧНИЙ ГІПНОМАЗИННИЙ МАТУРІЛЬНИЙ КУРСИ - ONE-YEAR'S MATURITY COURSE

№. 19/6.

Шк. рік 1945/46
 School Year 1945/46

ШІЛЬДНЕ СВІДОЧТВО
 SCHOOL CERTIFICATE

Іван ... born ...
 Mr. ... born ...
 Станиця ...
 District ...
 Confession ...
 attended the One-Year's Maturity Course
 і здійснив за час від 1.I.45 - 1.I.46 відповідні випробування
 and was given the following qualifications for the term from 1.I.45
 to 1.I.46.

Понадземна:	гуманістична	conduct:	excellent
співісля:	добре	sligior:	good
Українська мова:	добре	Ukrainian Language:	good
Англійська мова:	добре	English Language:	good
Німецька мова:	добре	German Language:	good
Латинська мова:	добре	Latin:	good
Історія:	добре	History:	good
Географія:	добре	Geography:	good
Математика:	добре	Mathematics:	good
Фізика:	добре	Physics:	good
Хемія:	добре	Chemistry:	good
Біологія:	добре	Biology:	good
Число опущених годинніх:	оправданних:	неоправданих:	
Non-attended lessons:	justified:	unjustified:	

Rimini, 20 листопада 1946
 Rimini, November 20, 1946.

Співучитель
 Class Teacher

Директор курсу
 Director

ІМПЕРІАЛЬСКА ВІКАЗКА

MEMBERSHIP CARD

СОЮЗ УКРОЇНСІЙ
ФОРМЕРІВ ВОЛІКІВ
СОУЗ ОВЛІКІВ

на чл. № 160
ІМЯ І ПРЕДІМ'Я: Микола
Воробєв
Дата прийняття в члени: 6. 3. 1961

(Власноручний підпис членя)

Одним зі словам, що підтверджують (на) є під
звіс членом СПІЛКИ УКРАЇНСКИХ УЧИТЕЛІ
ДІД ТА ВІДОХОДНИКІВ (секції Союзу Міністрів
з Делами Британії) і маю право користуватися
всіма членськими привілеями.

Лондон, 6. 3. 1961
Урядовий
Голова Спілки
President.

Member's No. 160

NAME AND SURNAME: Микола
Worobel

Admitted as a member on 6. 3. 1961

(Signature of the bearer)

This is to certify that the above named is a regular
member of the "Association of Ukrainians Teachers
and Educators" (Section of the Association of
Ukrainians in Great Britain") and is entitled to all
the Privileges that the Association affords.

London 6. 3. 1961
(date)

Dr. Maria Carter
Executive Secretary

на чл. № 12867
ІМЯ І ПРЕДІМ'Я: Микола
Воробєв
Дата прийняття в члени: 1. 8. 48

(Власноручний підпис членя)

Одним зі словам, що підтверджують (на)
є підзвіс членом «СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ
У ВЕЛИКІЙ БРІТАНІЇ» і маю право
користуватися всіма членськими привілеями.

Лондон 19 JAN 1962
Урядовий
Голова Спілки
President.

Member's No. 12867

NAME AND SURNAME: Микола
Worobel

Admitted as a member on 1. 8. 48

(Signature of the bearer)

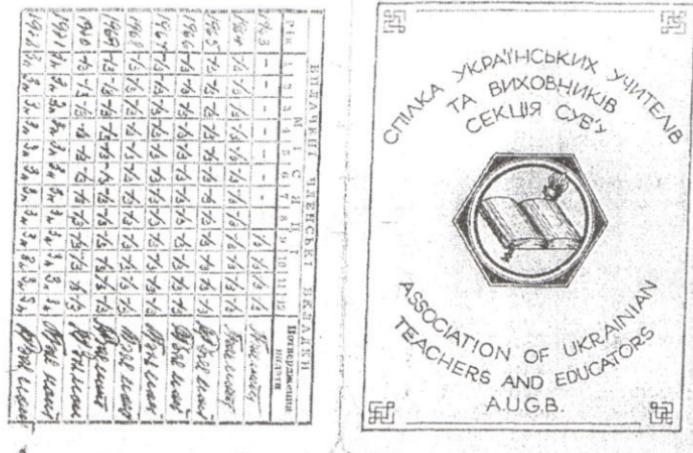
This is to certify that the above named is
a regular member of the "Association of
Ukrainians in Great Britain Ltd." Registered
under War Charities Act, 1949 and is
entitled to all the Privileges that the
Association affords.

London 19 JAN 1962
(date)

Дмитрій Димитров
Executive Director

Dmytro Dimitrov
Executive Director

ІАКА ПРАВДА

проф. А. Захаров

"ПРОСВІТА" — МАТИ ТОВАРИСТВ

1868 — 8. грудня ~ 1968

Сто років служіння
українському народові
на рідній землі і в діяності

PROSVITA — world-wide
Society for Enlightenment of
Ukrainian people, founded in
Lviv, capital of Western Ukraine
on December 8, 1868. CENTENNIAL.

Львів, Площа 10

Продавачем марок є Академія наук України, якщо не згадано інше.

- 1868-93 проф. Альфред Балаша (1868-1920) польський фізик, педагог, публіцист, літератор, писав під псевдонімом «Альфред Балаш» та «Альфред Балаш-Балаш». Учень Івана Франка, засновник фізичного кабінету у Львівському університеті. У 1893 р. зробив перший в Україні експеримент з вивченням електричної провідності вугілля.
- 1870-93 Орест Кульчицький (1870-1941) польський хімік, педагог, публіцист, літератор, писав під псевдонімом «Орест Кульчицький». Учень Івана Франка, засновник хімічного кабінету у Львівському університеті. У 1893 р. зробив перший в Україні експеримент з вивченням електричної провідності вугілля.
- 1873-97 Альфред Шварц (1873-1947) австрійський фізик, педагог, публіцист, літератор, засновник фізичного кабінету у Львівському університеті.
- 1877-94 Орест Ганджак (1877-1951) лікар, педагог, публіцист, літератор, засновник фізичного кабінету у Львівському університеті.

ЧЕРЕЗ ОСВІТУ ДО ВОЛІ НАРОДУ!

Київлем-Буенос Айрес-Лаівія
випуск ч.14 8. грудня 1968
Рис. мистецтва Володимира Каплунса.
Сектор фізичного музею Українського
музею у Кливленді, Сієрра (ЗСА)
Publ. by the Ukrainian Museum
Cleveland, Ohio - U.S.A.

- 1868-1968 проф. Юані Енгельберт (1868-1929) польський фізик, педагог, публіцист, літератор, писав під псевдонімом «Юані Енгельберт». Учень Івана Франка, засновник фізичного кабінету у Львівському університеті. У 1893 р. зробив перший в Україні експеримент з вивченням електричної провідності вугілля.
- 1868-1968 проф. Іван Гайдукевич (1868-1931) астроном, педагог, публіцист, літератор, писав під псевдонімом «Іван Гайдукевич». Учень Івана Франка, засновник астрономічного кабінету у Львівському університеті. У 1893 р. зробив перший в Україні експеримент з вивченням електричної провідності вугілля.
- 1872-94 проф. Юані Енгельберт (1872-1941) польський фізик, педагог, публіцист, літератор, засновник фізичного кабінету у Львівському університеті.
- 1924-34 проф. Юані Енгельберт (1872-1941) польський фізик, педагог, публіцист, літератор, засновник фізичного кабінету у Львівському університеті.
- 1935 Юані Енгельберт (1872-1941) польський фізик, педагог, публіцист, літератор, засновник фізичного кабінету у Львівському університеті.

ПІСЛЯМОВА

Автор Микола Воробель не закінчив спомини, відійшовши у вічність. Але ми знаємо його подальший життєвий шлях. Опинився він у таборі Белларія-Ріміні. Продовжував навчання, брав участь у громадському житті. Серед декількох тисяч дивізійників був направлений до Великої Британії, де довгі роки працював учителем в українській школі. Разом із дружиною Марією (дівоче прізвище Дзундза), котра народилася у с. Мислів біля Калуша, та долею була занесена в 14 років до Німеччини, а згодом до Англії, взяв на виховання дівчинку з української сім'ї Анжелу. Виховали разом із донькою та зятем Миколою Піховичем внуків: Христину, Катрусю та Олексу. Користувався завжди повагою української громади, збирав матеріали про боротьбу Української Повстанської Армії на Лемківщині.

Матеріал, викладений в цій книжці, дає уяву, якими непростими шляхами пройшов простий український студент із сотнями тисяч інших, чим вони жили, як пристосовувалися до буднів військового лихоліття, коли кожна людина, будучи Все світом, могла за мить стати безіменною піщинкою, яку не знайшли б ні родичі ні Батьківщина, щоб згадати незлим, тихим словом.

Вічна пам'ять та подяка за чесно виконаний військовий обов'язок, українським воякам, які б мундири вони не носили. Дякуючи краплинкам і їхнього внеску закінчується формування державотворчої української нації і світле майбутнє має наша держава Україна.

ДОДАТКИ

1. Альфред Бізанц (*1890 – † після 1947) – австрійський та український військовий діяч, підполковник УГА та Армії УНР.

Народився в селі Дорнфельд (тепер Тернопілля Миколаївського району Львівської області). За походженням німець.

У роки Першої світової війни – офіцер австрійської армії. З листопада 1918 року – командир Львівської (Сьомої) бригади УГА, групи військ “Південь”. У березні 1919 року бригада Бізанца відзначилася у ході Вовчухівської операції.

7 червня 1919 року Львівська бригада УГА розпочала Чортківський наступ.

За дії бригади під час цієї операції Бізанцу було присвоєно звання підполковника. У серпні 1919 його частина успішно діяла під час наступу об’єднаних українських армій на Київ.

У січні 1920 року підрозділ Бізанца у складі частин Української Галицької Армії, внаслідок епідемії тифу і повної відсутності боєприпасів потрапив у критичне становище, був змушений перейти на службу в Червону Українську Галицьку Армію.

24 квітня 1920 року група військ під командуванням Бізанца вийшла зі складу ЧУГА і, прорвавши польську лінію фронту в районі Михнівки, вирушила на з’єднання з частинами армії УНР.

На початку 40-х років Бізанц – референт українських справ в Управлінні Генеральною Губернію.

У 1943–1944 роках очолював Військову управу Дивізії “Галичина”.

У 1945 році його заарештували під час розшуку своєї сім'ї у Відні радянські спецслужби і передали Польщі, звідти – до СРСР, відправили до Потьми (нині смт Потьма у Республіці Мордовія, РФ), де за вироком суду страчено.

2. Степан Любомирський (Любомир Рихтицький).

У діаспорі його творчий доробок належно пошанований і цінується шанувальниками української літератури. Учасник збройної боротьби в часи національно-визвольних змагань, уродженець славного Дрогобича (народився 21 квітня 1921 року), Любомир Рихтицький, опинившись у вимушенні еміграції, виявив себе як багатогрannий і працьовитий митець. У діаспорі побачили світ 26 томів його творів. За його сценарієм у Канаді свого часу було знято художню стрічку “Ніколи не забуду”, а твори його (деякі підписані також псевдо Микола Хортиця) не залежувались на книжкових полицях і сьогодні є бібліографічною рідкістю.

НАВЧАЛИСЯ У САМБІРСЬКІЙ СЕМІНАРІЇ

Савчин Леся (прож. у Канаді)	Турянська Анна
Зінюк Ярослава	Кривяк Анна
Німчин Ірина	Мартинович Ольга (США)
Пукач Люба (Чехія)	Біляк Степан
Свєнджінський Мирон (Німеччина)	Миши Андрій
Савдик Володимир	Кузьмик Микола
Пудлик Михайло	Кухта Антін
Білицький Михайло (Нотінгем, Англія)	Войтович
Бродацький Едвард (Англія)	Воробель Микола
Кузан Василь (Англія)	Мірецький Ігор (Канада)
Пілюра Михайло (Канада)	Романко Степан (США)
Качмар Іван (Німеччина)	Чума Володимир
Лопадчак Микола	Машковський Дмитро
Танцюрак Володимир	

АРТИЛЕРИСТИ, ЩО БУЛИ НА ВИШКОЛІ В МАЛЬТІ

Воробель Микола	Бродацький Едвард
Романко Степан	Пілюра Михайло
Мірецький Ігор	Городник Любомир
Бутринський Марян	Рудавський Ярослав
Яримович Володимир	Стадник Ярослав
Белей	Орач Степан
Костирка Богдан	Стиранка Петро
Фучко Петро	Чорний Федір

Осадна?	Богдан	Михайчуло?
Чубатий Юрій		Клюка Юрій
Никилишин Микола		Солонинка Володимир
Дюк Ігор		Когут
Супник Володимир		Харак Володимир
Копак		Крайняк
Поштін		Вертипорех
Плютковський?		Ванькевич
Опар		Бута Олекса
Головатий Іван (Торонто, Канада)		Герега Іван
Харак Ярослав (Торонто)		Кучер (Стрий)
Жук Роман (Самбір)		Гуменчук Ярослав
(Зимна Вода)		

СЛОВНИЧОК ЛЕМКІВСЬКИХ ПРИПОВІДОК ТА ЧАСТО ВЖИВАНИХ ВИРАЗІВ

1. Чим съя не наїж, тим съя и не налижеш.
2. Немай вірного, не будеш мав зрадного.
3. Дзяд дзяда найде, хоц сонце за гору зайде.
4. Маш дзяде дашто мати, то волиш нич.
5. Вшитко нам забрали, бо зме нич не мали.
6. Яки гачи, такий клин, який отець, такий син.
7. Як ня видиш, так ня маш.
8. Пришва коза до воза.
9. Баба з воза, коням лекше.
10. Збанок до часу воду носит.
11. Взяв чорт корову, най бере и теля.
12. В языку кости нес.
13. Нес риби без кости, нес чвовека без звости.

14. Не одквадай на заран, што можеш зробити гнєска.
15. Яке іхаво, таке здибаво.
16. Всядиль добрі, а дома найліпше.
17. Што перешво, юш съя не вертат.
18. Што з воза хлаво, то пропаво.
19. Боже, дай му ліпший розум, або и тот одбер.
20. Жеби чвовск знов, де хпаде, то бы сий постелив.
21. Нехотячи зы́ли кума паця.
22. Корова теля вишмарива, мовока нее, діти повисихали як гади.
23. З єдинака, ни пес, ни собака.
24. Збераш съя, як дзяд на войну.
25. Який чорт, така і його мати.
26. Почеряй мі бича за гача.
27. Поталь збанок воду носит, покаль съя ушко не одорве.
28. Ма скиснути, то волит бріх тріснути.
29. Причипивсья, як вош старого кожуха.
30. Боже, жеби ляво, жеби мої бандурки підросли (повідат лемко, як нехце нич робити)
31. Подте сади, бо тамади не є кади.
32. Мария, вижен стайню гев, а корову звож на скобу.
33. Митре, тримай бики, бо процесия иде.
34. Ту ня болит, ту ня коле, ту мі не рушайте.
35. Зишлисья, як уши на струп.
36. Який кабат, така півка, яка мати, така дівка.
37. Што съя дас, то съя не одберат.
38. Не копай під никим ямку, бо сам до ньой хладенш

ВІТАННЯ

Слава Ісусу Христу – Слава навіки.
 Дай Боже добриден – Дай Боже и вам.
 Дай боже щещя – Дай пане Боже и вам.
 Дай Боже добриден – Дай Боже здоров'я.
 Просиме блище (до обіду), обідати (вечеряти) з
 нами. – обідайте здорови, Боже вам запват.
 Витайте же, што повісте, ходте блище, съїдайте –
 Боже вам запват. Будте здорови, дякую.

ЗДИВУВАННЯ

О, рани Боски, та што съя ставо?
 О, Марино, та юш ёс наробив (аш тепер ёс
 наробив).
 О, Єзус Марийо!
 О, Матко Боска!
 О, Ісусе, та дежби!
 Та ідже. Не може бити!

КЛЯТВИ

Вера Боже.
 Присясто Боже.
 На мою душу.
 Жеби мя ту шляк трафив.
 Най до зарани не дочекам.
 Жебим так свої діти видів.
 Можу присячи.

ХУДОЖНЬО-ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАННЯ

Микола Воробель

СПОГАДИ ДИВІЗІЙНИКА З ЛЕМКІВЩИНИ

Головний редактор *Галина Шона*

Художній редактор *Володимир Гавло*

ББК 63.3(4 Укр)

Р 69

Воробель Микола. Спогади дивізійника з Лемківщини/ Упорядники:
Стелла Миронченко та Сергій Треус. – Львів: Євросвіт, 2009. – 112 с.

ISBN 978-966-8364-35-8

Спогади вчителя української школи з м. Брадфорд (Велика Британія),
Миколи Воробель, уродженого в селі Одрехова на Лемківщині, учня,
студента, юнака, дивізійника є цікавими своєю безлюссередністю викла-
дення подій, і баченням свого місця та ролі простої людини, українського
патріота, у вири Другої світової війни.

Здано в набір 28.10.2008. Підписано до друку 12.01.2009. Формат
60x90/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Умовн.
друк. арк. 6,72. Умовн. фарбовідб. 6,96. Наклад 300 прим. Зам. 31.

СП „Євросвіт”
79005 м. Львів, а/с 6700
phworld@franko.lviv.ua

...Приїхали до Львова, на поїздовій станції тисячі чоловіків – від 10 до 50-річних, деякі без сорочок, а інші босі, так як їх зловили. І нас запхали в ту масу людей і почали ділити: одних до "Юнаків", других – до дивізії, а третіх, ще замолоді або застарі, – до Німеччини на роботу.

...Я продовжу свою історію, хоч вона не є аж така цікава, але я думаю, що вона дасть образ із переживань молоді під час війни. Війни не нашої, бо тут жодна сторона не боронила нашого рідного краю, а поневолювала.

В Юнацьку службу набирали не тільки українців. Юнаків інших національностей було: литовців – 1000 хлопців і 200 дівчат; латишів – 5000 хлопців і 200 дівчат; росіян – 10000 хлопців і 4000 дівчат; білорусів – 3000 хлопців і 200 дівчат; естонців – 1000 хлопців і 100 дівчат. До того ж, у службі задіяні були ще араби, бельгійці, голландці, греки, італійці, угорці (майже 50 тисяч), фланандці та французи...